

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Ústav východoevropských studií

Bakalářská práce

Adéla Koutná

Oslovení ve vybraných povídkách A. P. Čechova a jeho ekvivalentace v češtině

Addressing in selected writings of A. P. Chekhov and its equivalents in Czech
translations

Praha 2014

Vedoucí práce: PhDr. Věra Lendělová, CSc.

Mé poděkování patří především vedoucí mé práce PhDr. Věře Lendělové, CSc., která mi poskytla mnoho užitečných rad a trpělivě zodpovídala všechny mé dotazy.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 30. července 2014

.....

Adéla Koutná

Abstrakt:

Tato bakalářská práce se věnuje analýze oslovení jako dílčího překladatelského problému, již předchází základní lingvistická charakteristika tohoto jazykového jevu a porovnání oslovení v českém a ruském jazyce. Na základě teoretických prací předních teoretiků překladu byla v práci vytvořena vlastní kategorizace překladatelských postupů. Na vybraných povídkách A. P. Čechova byl proveden rozbor konkrétních aplikací překladatelských postupů a zhodnocena jejich adekvátnost. Práce si kladla za cíl zmapovat a co nejpřehledněji shrnout problematiku překladu oslovení.

Klíčová slova:

A. P. Čechov, povídky, oslovení, gramaticko-sémantická charakteristika, překlad, česká ekvivalentace oslovení

Abstract:

This thesis is devoted to the analysis of addressing as a partial translation problem, preceded by basic linguistic characteristics of this language phenomenon and comparison of addressing in Czech and Russian. Based on the theoretical work of leading theorists of translation, own categorization of translation processes was developed within the work. The application of specific translation procedures on selected Chekhov stories was analysed and evaluated in terms of suitability. The work aims to examine and summarize the issues of addressing translation in a transparent way.

Key words:

A. P. Chekhov, stories, addressing, its semantic-grammatical characteristic, translation, Czech addressing equivalents

OBSAH

1	Úvod	7
2	Základní charakteristika oslovení	9
2.1	Přístup k oslovení v českém a ruském prostředí	9
2.2	Funkce oslovení	10
2.3	Co může plnit funkci oslovení	10
2.4	Pozice oslovení	12
3	Oslovení jako překladatelský problém.....	13
4	Kulturní specifika originálu.....	18
5	Překladatelské postupy	22
6	Překladatelské postupy v praxi.....	34
6.1	Transkripce	34
6.2	Překlad paralelní.....	38
6.3	Překlad interpretační	42
6.4	Substituce.....	50
7	Závěr.....	62
8	Seznam použité literatury	64
8.1	Prameny	64
8.2	Sekundární literatura	65

1 Úvod

Oslovení patří k jednomu z prostředků komunikace mezi lidmi. Slouží k navázání, ale i udržení kontaktu mezi mluvčím a adresátem, či k vyvolání reakce adresáta. Užíváme ho v běžném každodenním životě, hojně se s ním setkáváme také v krásné literatuře. Jako nositelé jazyka umíme odhadnout, jaké oslovení je vhodné užit v té které situaci, používáme ho intuitivně, vnímáme konotace, jež jednotlivá oslovení obsahují. I přesto se můžeme setkat s užitím neadekvátním.

Větší problém však vyvstává především v jazycích cizích. Je nutné znát jazykový úzus cílového jazyka, ale pro uživatele, jež není rodilým mluvčím, může být obtížné vnímat jemné konotace, které jsou obsaženy v jednotlivých osloveních. Jazykové znalosti je však potřeba doplnit i znalostmi kulturních specifíků a zvyklostí cizí země, jinak může dojít k nepochopení a posunutí významu nevhodným směrem. Český i ruský jazyk patří do skupiny slovanských jazyků a oba tyto jazyky si jsou v mnohém velmi blízké. Avšak u tohoto dílčího jazykového problému nacházíme poměrně zásadní rozdíly, které mohou komplikovat pochopení při komunikaci mezi ruským a českým mluvčím. Zároveň však vyvstává otázka, jak se s oslovením vyrovnávat při překladu uměleckých děl.

Cílem mé práce je nastínit šíři a složitost této problematiky a pokusit se poukázat na možná řešení. V první části této práce předložím základní charakteristiku oslovení z pohledu ruské a české lingvistické tradice a pokusím se nastínit základní rozdíly v jejich přístupech. Zároveň naznačím rozdíly českého a ruského oslovení v rámci gramaticko-sémantické charakteristiky. Následující kapitola bude věnována podrobnějšímu pohledu na oslovení jako na překladatelský problém. Bude sloužit především k nastínění základních a zásadních odchylek mezi ruským a českým oslovením, se kterými se musí překladatel z ruského do českého jazyka (a naopak) běžně potýkat. V této kapitole uvedu příklady, které by měly ilustrovat celkovou představu o obtížnosti tohoto dílčího překladatelského problému.

Po základní charakteristice námi zkoumaného jazykového jevu a naznačení nejvýraznějších odlišností, se kterými se musí překladatelé běžně vyrovnávat, se přenesu do oblasti teorie překladu. Nejprve se vyjádřím k otázce kulturních specifíků originálního díla, tedy k těm prvkům, které utvářejí národní a dobovou specifičnost originálu. Mezi tyto prvky náleží dozajista i problematika vlastních jmen a oslovování, a je tedy důležité nacházet způsoby, jak co nejlépe bojovat s určitým pnutím, které vzniká při kontaktu dvou rozličných kultur.

Dále se zaměřím na otázku překladatelských postupů, tedy postupů, jichž může překladatel využít při řešení dílčích překladatelských problémů, tedy i při překladu oslovení. Toto nahlédnutí do oblasti překladatelské teorie má napomoci mému vlastnímu vymezení jednotlivých překladatelských postupů. Na základě teoretických prací předních teoretiků překladu se tedy pokusím vytvořit vlastní kategorizaci překladatelských postupů, kterou následně využiji pro praktické zkoumání materiálu - vybraných devíti povídek A. P. Čechova.

V nejrozsáhlejší kapitole budu sledovat překladatelská řešení jednotlivých překladatelů a jejich úspěšnost a adekvátnost. Kapitola bude členěna podle výše vymezených překladatelských postupů, jejichž využití budu analyzovat.

Cílem mé práce je tedy postihnout zásadních úskalí, se kterými se překladatelé nevyhnutelně potýkají při překladu oslovení. Za cíl si kladu i vytvoření vhodné kategorizace překladatelských postupů, kterou poté aplikuji na vybraný materiál, a budu sledovat možnosti využití jednotlivých postupů a komentovat konkrétní příklady.

2 Základní charakteristika oslovení

2.1 Přístup k oslovení v českém a ruském prostředí

Oslovení je slovo nebo slovní spojení, které pojmenovává osoby, zvířata nebo předměty, kterým mluvčí adresuje svoji řeč. Toto je základní charakteristika oslovení, na které se shoduje české i ruské akademické prostředí. Ovšem při podrobnějším studiu se odkrývají oblasti, ve kterých se jednotlivé přístupy naopak rozcházejí.

První takovou otázkou jsou syntaktické vztahy oslovení ve větné struktuře. V ruské akademické mluvnici¹ je oslovení bráno jako rozvíjející větný člen, který je vyjádřen jménem v nominativu, popřípadě odvozenými slovními formami, nazývajícími toho, komu je adresována řeč. Oslovení je tedy podle této mluvnice svázáno se strukturou věty. Mezi větou a oslovením existuje určitý vztah, který se projevuje: *„во-первых, в том, что любое предложение, сообщающее о действии или состоянии определенного субъекта и имеющее в качестве сказуемого глагол в форме 2 л., с абсолютной регулярностью может распространяться обращением, называющим субъект, который либо обозначен в подлежащем местоимением, либо не обозначен совсем. Во-вторых, всегда в любом предложении, обращение образует синтагму или группу синтагм, либо входит в синтагму вместе с другими словами в предложении.“*²

Naopak v české lingvistice převládá tradičnější přístup k oslovení. Česká akademická mluvnice³ se k syntaktickým vztahům v rámci věty vyjadřuje takto: *„Oslovení souvisí obsahovým významem s větou, k níž je připojeno, ale věta ta nezávisí mluvnicky na něm, ani oslovení není jejím rozvíjejícím větným členem; může stát i zcela samostatně, je pak jednočlennou větou.“*⁴ Oslovení lze od věty oddělit bez ztráty komunikativní plnosti. Je však nutné upozornit i na to, že některá oslovení mají hodnotící charakter a díky tomu sémanticky modifikují význam věty (*Чему смеётеся, дураку?*).⁵ Takto v české lingvistice přistupují k oslovení např. J. Gebauer, V. Šmilauer, B. Havránek či M. Čechová. Je také nutné podotknout, že i v ruském prostředí se někteří jazykovědci přiklánějí k tomuto pohledu na oslovení (A. A. Šachmatov, A. M. Peškovskij).

¹ Русская грамматика

² Тамtéž, str. 163

³ Havránek, Jedlička

⁴ Тамtéž, str. 343

⁵ Русский синтаксис в сопоставлении с чешским, str. 99

Základním rozdílem mezi českým a ruským oslovením spočívá v tom, že čeština užívá 5. pádu, tedy vokativu, kterým současná ruština nedisponuje, i přesto, že historicky byl v ruském jazyce *звательный падеж* považován za pád a byl v jazyce aktivní, postupně však vymizel.

2.2 Funkce oslovení

Již ze vstupní charakteristiky oslovení je patrná jeho základní funkce, tedy pojmenování nebo označení toho, komu je adresována řeč. Zároveň se tato základní funkce může pojít s expresivním hodnocením, s vyjádřením subjektivního postoje mluvčího. Tuto funkci tedy můžeme označit jako funkci hodnotící. Mluvčí tak dává prostřednictvím oslovení najevo svůj vztah k adresátovi, ať už pozitivní, či negativní. Exprese se vyjadřuje různými způsoby – intonací (mj. i celou řadou tzv. paralingvistických prostředků), opakováním oslovení, doprovodnými citoslovci nebo částicemi, lexikálním významem slova, které vystupuje v roli oslovení, nebo pozicí oslovení ve větě.⁶ Zároveň je nutné neopomenout také kontaktní funkci oslovení. Oslovení slouží k navázání nebo udržení pozornosti adresáta. Je prostředkem, kterým dává mluvčí najevo svůj komunikativní záměr, a kterým vyzývá adresáta, aby mu věnoval pozornost v průběhu mluvy nebo před započatím vlastní výpovědi.

2.3 Co může plnit funkci oslovení

V českém jazyce bývá oslovení vyjádřeno vokativem, tedy pádem, kterým se v komunikaci oslovuje nebo zvoleným oslovením hodnotí adresát. „*Vokativ je buď samostatnou výpovědí, nebo výpovědní funkci ztrácí zapojením do jiné výpovědi ve funkci upozorňovacího signálu nebo kontaktního prostředku: Karle, ozvi se!*“.⁷ Vokativ se nejčastěji tvoří od názvů osob nebo od vlastních jmen zvířat, což vyplývá z jeho funkce. Pokud ho utvoříme od neživotných jmen, má obvykle funkci poetizační personifikace (*Čechy krásné, Čechy mé*).

Vokativ může být nahrazován zčásti tvarem nominativu podstatného jména nebo zájmena v úloze 5. pádu, a může být rozvit přívlastkem.⁸ K nahrazení vokativu nominativem (*Josef, pojď mi s tím pomoci*) dochází běžně v hovorovém projevu. Nominativní tvar bývá užíván i v pozici za vokativem *pane* (*Pane Novák, kdy to bude hotové?*). Vzniká tak hybridní

⁶ Русская грамматика, str. 164

⁷ Čechová, str. 279

⁸ Havránek, Jedlička, str. 347

oslovení složené z vokativu ve spojení s nominativním výrazem. Za substandardní oslovení je považováno *pane doktor, pane ředitel*, u feminin *teta*, jediné možné je užití nominativního tvaru *holka*. Některé tvary vokativu přešly k citoslovcím (*bože, kristepane, hrome, božínku, ježíš, ježíšmarjá, propánakrále atd.*) nebo k částicím (*čéče, vole, panečku ad.*).⁹

V ruském jazyce bývá naopak oslovení nejčastěji vyjádřeno podstatným jménem v nominativu. V roli oslovení se však mohou objevit i přídavná jména, zájmena ve jmenné pozici (*местоимение-существительное*) nebo méně často participium. Pouze pro stylistické účely se zřídka užívá zastaralá podoba vokativu (*Как дела, друже? Чего тебе надобно, старче?*). V hovorovém projevu vystupují v roli oslovení často zkrácené formy (*усечённые формы*) nominativního původu (*Саш, Коль, мам, пан*). Zesílení oslovení se dosahuje zopakováním jména s přidáním spojky *a* (*Саш, а Саш, ты меня слышишь?*). V pozici oslovení často stojí slova s hodnotícím významem nebo jakostní charakteristikou, která se obvykle spojují se zájmeny (*радость ты моя, дурак ты этакий*).¹⁰

V ruském jazyce se v pozici oslovení vyskytují zájmena méně často než v jazyce českém. Oslovení může být vyjádřeno zájmenem ve jmenné pozici (*Глядите на меня, все! Эй, кто-нибудь!*), pokud je však vyjádřeno samostatným zájmenem ve 2. osobě, jedná se o expresivní vyjádření nesoucí familiární nebo hrubý nádech (*Ступай за шестом, ты! Эй, ты! - крикнул Савелий в сени*). Pro češtinu je v oslovení běžná kombinace zájmena a substantiva ve vokativu, který je v množném čísle homonymní s tvarem nominativu (*Небойте се, вы збавělci!*). V ruštině je však věta se stejným významem vyjádřena bez zájmena (*Не бойтесь, трусы!*), protože funkci oslovení zastává nominativ a zároveň se v přítomném čase nevyjadřuje spona *быть*. Z toho důvodu by věta *Не бойтесь, вы трусы!* nabrala zcela jiného významu (*Небойте се, вы jste збавělci!*).¹¹

Za zvláštní druh oslovení jsou v ruské lingvistice považovány vokativní věty (*вокативные предложения*). Jedná se o jednočlenné věty, jejichž hlavním a jediným členem je oslovení. Oslovení osoby, které je adresovaná řeč, je vysloveno se zvláštní intonací, čímž je možné vyjádřit složitější situace, jejichž centrem je oslovovaná osoba. Touto emocionálně zabarvenou intonací lze vyjádřit výčitku, údiv, lítost, rozhořčení, atd.¹² „*Ср., например, Коля!, сказанное тоном упрека или укора и вызывающее мысль: зачем ты это сделал,*

⁹ Příruční mluvnice češtiny, str. 236

¹⁰ Русская грамматика, str. 164

¹¹ Русский синтаксис в сопоставлении с чешским, str. 99

¹² Шахматов, str. 86

зачем так поступил, как тебе не стыдно?“¹³ Dalším příkladem může být následující úryvek «“Мама“, - зашептал я с раздражением» (Окуджава)“.¹⁴

2.4 Pozice oslovení

Jak již bylo poznamenáno výše, oslovení může stát samostatně, kdy představuje neslovesnou, jmennou větu (*Витя! Профессор!*). Často však ztrácí svůj samostatný charakter (svou větnou platnost) a zapojuje se do věty (*Товарищ официант, дайте счёт!*). V rámci větné struktury může oslovení zaujímat různé pozice, kterými jsou prepozice (na začátku větné struktury), interpozice (uprostřed větné struktury) a postpozice (na konci větné struktury).¹⁵

Umístění oslovení ve větě má vliv především na jeho kontaktní funkci. Obecně lze říci, že oslovení v prepozici (a samostatné oslovení) slouží k navázání kontaktu či k vyčlenění adresáta ze skupiny ostatních posluchačů. Oslovení v interpozici a postpozici naopak slouží spíše k udržení pozornosti a vnímání adresáta.

V mluveném projevu se oslovení odděluje zpravidla pauzou, v psaném projevu pak čárkou nebo čárkami v závislosti na pozici. Stojí-li oslovení samostatně, píšeme na konci vykřičník.¹⁶ Ve větě se může vyskytovat více oslovení, většinou se užívají, pokud se obracíme k většímu počtu lidí. Jsou však i případy, kdy jsou všechna oslovení určena jednomu adresátovi, poté jde o oslovení expresivně zabarvené.¹⁷

¹³ Шахматов, str. 86

¹⁴ Русский язык: Энциклопедия, str. 277

¹⁵ Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy II, str. 132

¹⁶ Наврѓанек, Једличка, str. 343

¹⁷ Русская грамматика, str. 164

3 Oslovení jako překladatelský problém

Kromě obecných teorií překladu se teoretici zaměřují i na konkrétní praktické překladatelské problémy. Těchto dílčích témat je takřka neomezené množství a dají se rozpracovávat téměř donekonečna, a to nejen proto, že se jazyková situace jednotlivých jazyků postupně mění a díky tomu se musí částečně měnit i přístup překladatele k problému i jeho postupy, ale i proto, že jiná situace vzniká při překladu mezi každými dvěma jazyky. Jedním z těchto dílčích témat je i překlad oslovení.

V této kapitole chci naznačit alespoň nejvýraznější rozdíly mezi českým a ruským oslovením z překladatelského pohledu. Mým hlavním zdrojem byly dva příspěvky do sborníku *Překládání a čeština* Vlasty Strakové. Zaměřuje se v nich na problematiku překladu oslovení a vlastních jmen, jež se staly stěžejními tématy této bakalářské práce. Tuto problematiku nelze postihnout celou a ani to není pro moji práci nutné. V daném případě jde o nastínění základních rozporů, se kterými se musí vypořádávat překladatel z ruského do českého jazyka, a další, již mnohem konkrétnější příklady překladatelských řešení jsem zpracovala na základě vyexcerpovaného jazykového materiálu z povídek A. P. Čechova.

Oslovení patří do skupiny prvků, které dodávají dílu jistý lokální i dobový kolorit a v překladu signalizují cizost originálu. Mezi tyto signály patří i pozdrav, vlastní jména, reálie, frazeologismy a další. Výskyt oslovení v umělecké literatuře je vázán na dialog. Oslovení lze vnímat především jako problém sociologický. Promítají se do něj věkové rozdíly, vztah společenské hierarchie, popřípadě kvalifikace (např. akademické tituly), a také celá škála osobních vztahů. Samostatný problém tvoří oslovování příslušníků hodnostních tříd, které zahrnují vojenské, dvorské hodnosti a hodnosti pracovníků státní správy. K řešení jejich překladu je nutné znát dobové reálie.

V ruském i v českém prostředí se do oslovování výrazně promítá i historický vývoj a různé spontánní nebo institucionální tendence. Příkladem může být ruské *мовапуу* a jeho český ekvivalent *soudruhu*, jako institucionalizované oslovení spjaté s politickými a společenskými proměnami. Po revoluci došlo v našem prostředí k návratu k tradičnímu českému oslovení *pane* a *paní* a oslovení *soudruhu*, *soudružko* nabylo negativních konotací a má až pejorativní charakter.

Na vhodně zvoleném oslovení často závisí úspěch či neúspěch komunikačního aktu. Je tedy třeba ho považovat za součást komunikační etikety, nebo dokonce komunikační etiky. „*Způsob oslovení však souvisí organicky i s charakterem jazyka, z něhož se překládá a do*

něhož se překládá. Např. při překladu z angličtiny musí překladatel řešit otázku tykání či vykání, při překladu z ruštiny otázku patronymik.¹⁸

Mezi hlavní rozdíly mezi českým a ruským oslovováním patří zdvořilé oslovení, v češtině většinou realizované obecným oslovením *pan, paní, slečna*, buď užívaném samostatně, nebo v kombinaci s příjmením. V ruštině totiž neexistují úplné ekvivalenty a otázka, jak oslovit například neznámou, dospělou ženu, je dodnes aktuální i mezi badateli (*гражданка* se všude nehodí, *девушка* je těž problematické). Při kontaktu Rusa s ne-Rusem dochází často k neadekvátnímu oslovování. V Rusku je pro formální styk zcela běžné oslovení křestním jménem a patronymikem. Pro ne-Rusa bývá spojení jména a patronymika obtížně zapamatovatelné a navíc zná v odborném styku osoby spíše podle příjmení. Z našeho pohledu působí tento způsob oslovení neformálně, protože v českém prostředí figuruje ve formálním styku především příjmení, na které klade čeština váhu. Rus ví, že se v jiných kulturách většinou patronymik neužívá a může považovat za adekvátní oslovení pouze křestním jménem, které však například v češtině adekvátní není. Oslovení jako *docente Dvořáku* nebo *kolegyně Malá* se ruským mluvčím zdá příliš oficiální.

S typickým oslovováním za pomoci jména a patronymika v ruském jazyce souvisí problematika, jak překládat tento typ oslovení s redukovanou koncovkou. Tato podoba oslovení je v ruském jazyce poměrně běžná, a to především při komunikaci se známým adresátem. Jedná se tedy o kombinaci křestního jména a zkráceného tvaru patronymika, např. *Иван Иванович*, které je nositelem hovorovosti a zároveň i familiárnosti, na rozdíl od neutrálního *Иван Иванович*. Při pouhé transkripci do cílového jazyka se charakteristické rysy vytrácí, protože cizinec tyto nuance nepocítuje.

Dalším dílčím problémem je oslovování žen. V češtině je totiž žádoucí přechylovat, kdežto v ruštině má přechylování nesrovnatelně užší možnosti než v češtině. V ruštině mohou být přechýlená slova nositeli negativních konotací nebo odlišných významů než v češtině. V ruském prostředí poznáme, že se jedná o ženu z příjmení (např. *профессор Кубрякова*) nebo z křestního jména (*Валерия Штерн*), popřípadě ze složeného slova (*женщина-космонавт*) či forem slovesa, zejména v minulém čase (*доктор уже пришла*) apod.

V překladatelské praxi se v českém překladu z ruštiny většinou ponechává oslovení pomocí křestního jména a patronymika a stává se tak signálem cizosti, signalizuje čtenáři, že jde o autentické ruské prostředí. Čeština a ruština se jazykově liší i při vykání. V češtině dochází v adjektivních tvarech ke shodě podle smyslu, kdy se rozlišuje rod (např. *Вы jste*

¹⁸ Straková, str. 164

přišel pozdě / Vy jste přišla pozdě), v ruštině naopak ke shodě gramatické, tedy podle kategoriálního statutu zájmena (*Вы пришли поздно* lze říci o ženě i o muži).

Zatím jsme se zabývali především otázkou užívání standardních oslovení, ale neméně důležitá je i oblast emocionální, zahrnující oba póly – kladný i záporný. Užívání těchto oslovení je také spjato s určitým jazykem, tradicí i kulturou. Příkladem může být samostatný překladatelský problém – ruská oslovení jako *голубчик, душечка* atd.¹⁹ Tuto otázku nastiňuje ve své práci i Levý: „*Při těsné souvislosti jazyka s myšlením odráží jazyk v některých svých vyjadřovacích prostředcích přímo i psychické založení národa, jinými prostředky zase, aspoň v cizinci, představu jistých psychických rysů vyvolává. Dojem charakteristického způsobu myšlení vzbuzují ruské zdvojnásobky (holoubkové, dušičky, miláčkové) a úryvkovitý zámlkový styl ruských dialogů.*“²⁰

S problematikou překladu oslovení velmi blízce souvisí i problematika překladu vlastních jmen. Vlasta Straková ve své práci uvádí, že je při řešení jazykové podoby pojmenování osob v překladu nutné brát v úvahu především tyto okolnosti: „*1. grafické systémy daných jazyků, 2. stupeň frekvence jména a stupeň jeho „domestikace“, osvojení, 3. dobové zvyklosti.*“²¹

V prvním případě záleží na tom, mezi kterými dvěma jazyky se překládá a jaký je vztah jejich grafických systémů. V našem případě, tedy při překladu z ruštiny do češtiny, se překladatelé potýkají s jejich odlišností. Při převodu ruských jmen je nezbytný přepis z cyrilice do latinky. Navíc se může tento problém stupňovat, především v situaci, kdy se v originálním textu setkáváme s neruskými jmény převedenými do cyrilice. V případě obecně známých jmen není situace tak obtížná, ale pokud se setkáváme se jmény novými, ne příliš známými, bývá takřka nemožné stanovit jednoznačně výchozí podobu jména.

Ve druhém bodě upozorňuje autorka, že podoba některých jmen se vžívá do povědomí v určité podobě, která nemusí odpovídat současnému jazykovému úzu. Je to patrné z několika případů, které dokazují, že se jazyk se stejnými jmény často vyrovnává různým způsobem v různých obdobích a společenské situaci. Příkladem mohou být jména *Karel Veliký, Karel Marx, ale Karl Maria Weber, Charles Aznavour nebo Charlie Chaplin*. Jména některých významných vědců nebo umělců se mohou vyskytovat ve dvojí až trojí podobě (např. *Trubeckoj / Trubetzkoy / Troubetzkoy*).

¹⁹ Straková, str. 163-167

²⁰ Levý, str. 110

²¹ Straková, str. 172

I dobové zvyklosti ovlivňují přístup k překladu vlastních jmen. V českém prostředí je situace jednoznačná, neboť je zvykem západoevropská jména přejímat ve výchozí grafické podobě (např. Diderot, Falconet, Reagan, Bush). Ruská příjmení se realizují v odborném nebo běžném přepisu. Situace v ruském prostředí prošla citelným vývojem. V 18. století byla cizí jména rusifikována (*Машенька Лескова* namísto *Manon Lescaut*), v 19. století došlo k přehodnocení a nastalo období transliterace jmen (*Дидерот*). Podle současné normy se uplatňuje systém fonetický, kdy se jména přepisují na základě jejich zvukové podoby (*Дидро*).

Nás zajímá především problematika překladu vlastních jmen v beletrii. Křestní jména mají v celé řadě jazyků vlastní paralely, například české jméno *Helena* má v ruštině podobu *Jelena*. Můžeme se však setkat také se jmény, která se v češtině nevyskytují, pak se jméno většinou převádí s eventuální hláskovou modifikací (např. *Игорь* jako *Igor* nebo *Светлана* jako *Světлана*). Avšak jméno *Ocun* zůstane při českém překladu *Osipem* i přesto, že mu v našem prostředí odpovídá jméno *Josef*. Navíc paralelní jména ve slovanských jazycích tvoří jiným způsobem deminutiva. S tím souvisí i další domácké a familiární podoby křestních jmen, tzv. hypokoristika. Překladatel má tedy možnost nahradit jména paralelním jménem z cílového jazyka nebo ponechat jména v původní podobě. Ponechání původních jmen však může činit problémy při převodu díla do cílového jazyka, u slovanských jazyků především při skloňování. Při nahrazování paralelními jmény může vyvstat naopak problém, že neexistuje paralela pro všechna jména z originálního díla; poté by tedy došlo k nevhodnému smíšení, což by mohlo být pro čtenáře zavádějící nebo matoucí.

Vilikovský se k této problematice také vyjadřuje a uvádí velmi výstižné příklady: „*Stačí si uvedomiť, ako narábajú rozličné jazyky s oslovením po mene a akým príznamkom emociálnosti či formálnosti sú jednotlivé formy vlastných mien. Razhľadný slovenský čitateľ vie ako-tak oceniť zmeny v jazykovej psychologickej perspektíve, ktorých prejavom sú v ruštině rozličné podoby mena: vlastné meno (Ivan), zdrobnělina (Váňa), patronymikum (Ivan Sergejevič) – pričom je ľahko možné, že si neuvedomí pohrdavý tón určitých zdanlivo dôverných foriem (Vaňka). Angličanovi či Nemcovi je však cudzí celý systém takýchto zmien a ťažko mu ich priblíži aj obširna vysvetlivka. V podstate to isté platí o prejavoch familiárnosti či formálnosti, ako sa prejavujú tykaním a vykaním.*“²² Vilikovský tak upozorňuje na možné problémy s pochopením při převodu mezi dvěma zcela odlišnými jazyky, ale i mezi jazyky

²² Vilikovský, str. 141

blízkými. I mezi nimi totiž může docházet k nepochopení, především co se týče jemnějších jazykových nuancí a projevů emocionality.

Obzvláště v ruském prostředí je běžné nazývat hrdiny charakterizačními jmény, tedy jmény, ve kterých se skrývá pro postavu příznačný povahový nebo charakterizační rys. Příkladem může být příjmení *Скотинин* u Saltykova-Ščedrina nebo Gogolův *Хлестаков*. Pro českého čtenáře je po přepisu příjmení *Chlestakov* nemotivované a je tedy ochuzeno o charakterizační rys, který vnímá ruský čtenář. „*Ve slovenském překladu se někdy volí (či navrhuje) převod motivovaného pojmenování opět motivovaným, tedy podoba Chvastakov (od chvástat' sa)*.“²³ Tato podoba by byla vhodná i pro české prostředí. Některá zdánlivě významová jména jsou však v současné době již v podstatě neutrální (např. *Brown – Hnědý, Smith – Kovář, Miller – Mlynář*). Tato jména není potřeba doslovně překládat, protože jsou pouhou obdobou dříve významových, dnes však již neutrálních jmen v českém prostředí, jako např. *Novák, Svoboda, Málek* atd.²⁴

Vzhledem k tomu, že jména hrdinů procházejí celým dílem, je nutné jejich překlad velmi dobře zvážit, neboť nevhodný převod může celé dílo negativně poznamenat.

²³ Straková, str. 175

²⁴ Popovič, str. 201

4 Kulturní specifika originálu

Samostatnou kapitolu teorie překladu tvoří národní a dobová specifika originálního díla a její překlad do cílového jazyka. Překladatel se musí při své práci vyrovnávat s napětím vznikajícím při kontaktu dvou rozličných kultur. Jeho snahou by mělo být nejen zachovat význam místně a dobově zabarvených složek díla, ale zachovat i jejich koloritní hodnotu.²⁵

Vilikovský²⁶ dělí tyto jevy do tří skupin. První skupinu tvoří **materiální specifika**, tedy výrazy, které označují jevy společenské skutečnosti a materiální existence země vzniku. Do této skupiny zahrnuje reálie, koloritní prvky, označení úřadů a institucí. Druhou skupinu označuje jako **jazyková specifika**, tedy jevy spojené s jazykem, ve kterém bylo dílo napsané. Jedná se o skupinu velmi širokou, patří do ní například vlastní jména, oslovení, zdvořilostní formule, dále frazeologie a idiomatika, přísloví, pořekadla, ale i otázka využívání různých forem jazyka, jako jsou nářečí, slang a nespisovné prvky vůbec. Třetí skupinu Vilikovský nazývá **kulturně-kontextová specifika**, což jsou vlastnosti textu podmíněné příslušností k jisté kultuře a literární tradici. Jedná se o výstavbu textu, způsob intertextuálního navazování a větnou a nadvětnou stylistiku. Do této skupiny lze zahrnout i otázku básnické formy a její asociativní a sémantické hodnoty, která je také podmíněna literárním kontextem.

Vilikovský²⁷ i Popovič²⁸ ve svých pracích zmiňují sovětského sémiotika a literárního teoretika J. M. Lotmana, který se zabýval právě problémem napětí mezi dvěma kulturami a odlišnými tradicemi v umělecké literatuře. Lotman toto napětí mezi kulturou originálu a kulturou překladu vyjadřuje jako základní opozici „my-oni“. Proti sobě stojí prvky, které čtenář vnímá jako „svoje“, spjaté s domácí kulturou a prostředím, tedy výraz kulturního „my“, a na druhé straně prvky „cizí“, které jsou spjaté s kulturou originálu, tedy pojem „oni“ této základní opozice. Je možné rozlišit tři hraniční pozice tohoto vztahu:

1. Prvky cizí převažují nad domácími. Tento vztah je obvykle označován jako **exotizace**. Může vzniknout nejen mezi geograficky, historicky a sociopsychicky odlišnými kulturami, ale i tam, kde chybí mezi kulturami tradiční styky i přesto, že nejde o kultury příliš vzdálené.²⁹ Krajním uplatněním tohoto pólu se příjemce

²⁵ Levý, str. 109

²⁶ Vilikovský, str. 130

²⁷ Tamtéž, str. 131

²⁸ Popovič, str. 187

²⁹ Tamtéž, str. 188

ocitá ve sféře cizí kultury a text pro něj může být až nesrozumitelný, pokud nemá dostatečné dispozice a podmínky pro jeho přijetí.³⁰

2. Prvky domácí převažují nad cizími. Tento případ bývá označován jako **naturalizace** a jejím teoretickým extrémem je úplné přenesení díla do domácího prostředí, tedy adaptace nebo parafráze. V překladu se ztrácí rys „překladovosti“ a čtenář textu nevnímá, že se jedná o překlad.³¹
3. Prvky domácí a cizí se udržují v rovnováze. Popovič i Vilikovský používají pojem **kreolizace** kultur, který vychází ze sovětské teorie překladu a označuje tedy míšení dvou kultur v překladu.

Tyto výše uvedené případy jsou výsledky různých překladatelských postupů vybíraných podle toho, zda se překladatel zaměřuje více na originál, anebo na čtenáře překladu. Vilikovský ve své práci poznamenává, že to, co v překladovém textu působí exoticky a příznakově, bývá často v originálu zcela běžné, a tedy i bezpříznakové. Překladatel převzetím těchto prvků podtrhuje koloritní složku, ale zároveň oslabuje komunikativnost. Tím však může dílo zkreslovat a může dojít až k převrácení hodnot.³²

Levý ve své práci upozorňuje, že „*mezi překladem a originálem je vztah díla a jeho provedení v jiném materiálu, proto konstantou má zůstat nikoli realizace jednoty obsahu a formy v materiálu, nýbrž její konkretizace v mysli vnímatele, populárně řečeno výsledný dojem, působení díla na čtenáře.*“³³ Překladatelským úkolem není ani mechanické uchování formy ani umělecké přetváření a domýšlení typických rysů originálu, ale zachování významové a estetické hodnoty díla a navození dojmu dobového a národního prostředí v příjemci.

Levý ve své teorii pracuje s dialektikou obecného a jedinečného. Ve spojení s otázkou kontaktu dvou kultur podotýká, že má při překladu smysl zachovávat jen ty jedinečné prvky, které může čtenář překladu vnímat jako charakteristické pro cizí prostředí. To znamená „*jen ty, které jsou schopny být nositeli významu „národní a dobová specifičnost.*“³⁴ Příkladem může být zachování formy ruských jmen, tedy spojení jména a patronymika, při překladu z ruštiny. Český čtenář vnímá tato jména jako typicky ruská. Může však nastat i situace, kdy

³⁰ Popovič, str. 199

³¹ Tamtéž, str. 197-198

³² Vilikovský, str. 132

³³ Levý, str. 111

³⁴ Tamtéž, str. 111

domácí jazyk nemá ekvivalenty pro jisté prostředky, poté by měl překladatel podle Levého substituovat bezpříznakovou, neutrální domácí analogii, která není jasně spojena s dobou a místem překladu, aby se tak vyhnul rozporu s prostředím originálu.³⁵

Podobná situace nastává i při překladu děl z časově vzdálenějších období. Aspekt „oni“, tedy pól exotický, zde zastupují prvky jednoznačně spjaté s minulostí a opozici „my“ k nim tvoří prvky současné nebo neutrální, které se ztotožňují s naturalizací. Vystává otázka, jakým prizmatem takový text překládat a do jaké míry má být kritériem při překladu pohled moderního čtenáře. Anton Popovič uvádí základní sémantickou opozici mezi principem historizujícím a modernizujícím. Překladatel užívající principu historizujícího se nezaměřuje na současného čtenáře, ale snaží se „ztotožnit“ s původním kódem. Modernizující překlad naopak cílí na příjemce. Překladatel se mu snaží přizpůsobit, a proto se uchyluje ke změnám času, prostoru, reálií originálu a jeho jazyka.³⁶

Je však nutné si zároveň uvědomit, že jazyk časově vzdálených děl působí zastarale až archaicky na moderního čtenáře právě kvůli jazykovému vývoji, který proběhl od doby vzniku originálu. V době vzniku se však autor obracel na čtenáře běžným, srozumitelným jazykem. Historizující překlad tedy přidává originálu jistou patinu starožitnosti, kterou v době vzniku nemělo. Funkční přístup a požadavek reprodukce výrazových vlastností tedy vedou k tomu, že se překladatelé snaží při překladu starších děl zprostředkovat dojem, kterým působil originál na autora současníka.³⁷ Tento postup by však opět neměl dosahovat extrému. Cílem není úplná naturalizace díla a jeho převedení do nejsoučasnějšího jazyka, protože tím vzniká překlad se silnými adaptačními prvky. Překlad by měl naopak zachovávat reálie, světonázor a umělecké postupy originálu, aby se nevytratilo spojení s epochou vzniku díla. „*Na jazykové rovině se to projevuje volbou takových prostředků, které se nepociťují jako nositelé příznaku modernosti.*“³⁸

Výsledný překlad není jednolitě dílo, ale konglomerát dvou struktur, útvar hybridní. Obsah díla vychází z cizího prostředí, ale jeho jazyk je český. Jiří Levý tuto skutečnost nazývá **podvojnost přeloženého díla** a podotýká, že překladatel má být schopen smiřovat

³⁵ Levý, str. 111-113

³⁶ Popovič, str. 176-179

³⁷ Vilikovský, str. 149

³⁸ Tamtéž, str. 154

rozpory, které touto podvojností vznikají v přeloženém díle. Pro překladatele je zcela nezbytná jednotná koncepce, jednotný základní přístup k dílu.³⁹

³⁹ Levý, str. 88-90

5 Překladatelské postupy

Aby bylo možné analyzovat oslovení jako překladatelský problém a rozhodnout o zdařilosti jeho převedení do cílového jazyka, je nutné se nejprve seznámit s překladatelskými postupy, které lze při překladu uplatnit. Jedná se o téma, kterému se věnuje většina teoretiků překladu a jejich přístupy se v menší nebo větší míře liší. Jednotliví teoretici předkládají různé kategorie a dokonce i jejich počet, pracují s odlišnou terminologií. Jiný pohled na překladatelské postupy nabízí západoevropská škola, například britský teoretik P. Newmark ve své knize *A Textbook of Translation*. Jiný přístup přináší významný ruský teoretik překladu V. N. Komissarov, který se této otázce věnoval ve své práci *Слово о переводе*. Mezi ruské teoretiky, kteří se zabývali otázkou překladatelských postupů, patří i Z. D. Lvovskaja. Této problematice věnuje svou práci *Теоретические проблемы перевода*.

Ve své práci jsem se rozhodla vycházet z prací teoretiků českých a slovenských. Není možné vynechat zcela základní a velmi uznávané dílo české translologie – *Umění překladu* J. Levého. Dále jsem pracovala s dílem *Teória umeleckého prekladu* od A. Popoviče a s monografií *Preklad ako tvorba* J. Vilikovského. Výběr české a slovenské překladatelské tradice se odvíjí zčásti od faktu, že je mi svým původem nejbližší, nabízí praktické příklady ilustrované na poli překladu do češtiny, což je vzhledem k tématu mé práce obzvláště užitečné. Ovšem hlavním důvodem byl samotný přístup k překladatelským postupům, který se nejlépe shoduje s mým přístupem k analyzovanému materiálu.

V. N. Komissarov přináší ve své monografii klasičtější náhled na tuto problematiku. Vymezuje pět hlavních překladatelských postupů:

- dosažení ekvivalentnosti cestou imitace formy jednotek originálu, jíž se docílí za pomoci překladatelské **transkripce** nebo **kalkování**
- „**doslovný překlad**“, tedy náhrada jednotek originálu, při které je téměř doslova zachována obsahová stránka originálu
- **transpozice**, tedy změna struktury vyjádření výpovědi při zachování druhu sdělení
- **modulace** neboli významové rozvíjení při překladu, při níž dochází ke změně druhu sdělení, jež popisuje identickou situaci

- **adaptace**, při níž dochází ke změně popisované situace se záměrem, aby překladový text působil na jeho receptora stejně, jako originál na jeho čtenáře⁴⁰.

Na závěr však Komissarov podotýká, že tato klasifikace může být doplněna řadou dalších postupů, jako je například **smyslová konkretizace** a další. Vydělení překladatelských postupů se podle něj odvíjí od každé dvojice jazyků, mezi nimiž dochází k překladu, protože každá dvojice vyžaduje jiné postupy.⁴¹ Jiný přístup přináší ruská teoretička Z. D. Lvovskaja, která navazuje ve své klasifikaci na L. S. Barchudarova. Píše o překladatelských transformacích, tedy přeměnách (to znamená situace, kde není možný překlad doslovný, a proto dochází k odchylkám), které dělí do čtyř hlavních skupin:

- **přesuny či přeskupení** (*перестановки*)
- **nahrazení či záměny** (*замены*)
- **doplnění** (*добавления*), případně pracuje i s pojmem **rozšíření** (*расширение*)
- **vynechání** (*опущения*)⁴²

Příčinou vymezení první skupiny překladatelských postupů, která spočívá ve změně pořadí jednotlivých jednotek vyjádření, je především rozdílnost výchozího jazyka a jazyka překladu na úrovni systému, normy nebo úzu (popř. se může týkat výhradně stylistiky). Druhá skupina označuje případy, kdy se záměně vystavují slovní druhy, tvary slov, syntaktické struktury věty i její modalita, popřípadě dochází ke změnám významu věty nebo členění textu na věty. Autorka ji dále dělí do několika podskupin (např. záměna větného významu, konkretizace, generalizace, kompenzace atd.), sama však upozorňuje na to, že tyto podskupiny se vzájemně prolínají, nelze je tedy považovat za závazné, ale jedná se spíše o její pracovní kategorizaci.⁴³

Peter Newmark byl jednou z předních postav překladatelské teorie anglicky mluvící oblasti ve 20. století. Uvádím ho právě pro srovnání rozdílnosti přístupů v české, ruské a anglické jazykové oblasti. Newmark hned v počátku vymezuje dva termíny. Překladatelské metody (*translation methods*), které se vztahují k celému textu a překladatelské postupy

⁴⁰ Комиссаров, str. 168-172

⁴¹ Тамtéž

⁴² Львовская, str. 181-224

⁴³ Тамtéž

(*translation procedures*), které jsou užívány při překladu vět a menších jazykových jednotek. Za nejdůležitější postup považuje **doslovný překlad**, kterému se věnuje podrobně. Poté předkládá škálu dalších překladatelských postupů:

- **přenos** (*transference*) – přenesení slova z výchozího jazyka do jazyka překladu, tento postup obsahuje i **transliteraci**, která se užívá při převodu odlišného grafického systému
- **naturalizace** (*naturalization*) – jedná se o postup úspěšného přenosu, kdy dojde k adaptaci slova z výchozího jazyka v jazyce cílovém (přes fonetiku až do morfologie cílového jazyka)
- **kulturní ekvivalent** (*cultural equivalent*) – kulturní výraz výchozího jazyka je přeložen kulturním výrazem jazyka překladu (přibližný překlad)
- **funkční ekvivalent** (*functional equivalent*) – obvyklý postup, který je užíván pro překlad kulturních výrazů, v rámci kterého je tento výraz nahrazen výrazem neutrálním (vede to k naturalizaci nebo generalizaci slova výchozího jazyka)
- **popisný ekvivalent** (*descriptive equivalent*) – při překladu je někdy nutné vnímat popis a funkci v kontrastu (např. u pojmu *machete* je popisem „*latinskoamerický široký a těžký nástroj*“, funkcí „*krájení nebo útok*“ a kombinací popisu a funkce je „*nůž*“)
- **synonymum** (*synonymy*) – tento termín je zde užíván ve významu blízkého ekvivalentu, užívá se v situaci, kde není možný přímý překlad „slovo za slovo“
- **through-translation** – tímto termínem označuje Newmark doslovný překlad obecných slovních spojení, názvů organizací nebo jednotlivých komponentů složenin
- **posun nebo přemístění** (*shifts or transpositions*) – jedná se o postup, který zahrnuje i gramatické změny při překladu mezi výchozím a cílovým jazykem (např. změna singulár-plurál, změny v případě, že gramatická struktura v cílovém jazyce neexistuje, popřípadě tam, kde by sice byl možný doslovný překlad, ale neodpovídalo by to přirozenému užití v cílovém jazyce atd.)
- **modulace** (*modulation*) – jedná se o postup, při němž dochází k variování na základě změny perspektivy nebo způsobu myšlení (odvíjí se od rozdílnosti myšlení v jednotlivých jazycích)

- **uznávaný překlad** (*recognised translation*) – překladatel by měl užívat oficiální a obecně přijaté překlady institucionálních termínů (i v případě, že se mu nezdají adekvátní)
- **neustálený překlad** (*translation label*) – tento termín označuje dočasný překlad, který překladatel užívá pro nové institucionální termíny
- **kompensace** (*compensation*) – jedná se o překladatelský postup, který překladatel užívá v případě, že dojde ke ztrátě významu, zvukového efektu, metaforického nebo pragmatického účinku v jedné části věty a je nahrazen v její části jiné, nebo ve větě sousedící
- **analýza jednotlivých složek** (*componential analysis*) – postup, který je založen na rozdělení lexikální jednotky na její smyslové složky
- **redukce a rozšíření** (*reduction and expansion*) – tyto postupy označuje Newmark za nepřesné, v praxi se uplatňují intuitivně
- **parafráze** (*paraphrase*) – jedná se o postup, při kterém dochází k zesílení nebo vysvětlení významu části textu, především v případě, že je v něm vynechaná část nebo obsahuje důležité implikace, nebo v případě, že se jedná o „anonymní“ špatně napsaný text⁴⁴.

Dále Newmark komentuje další postupy, které navrhovali Vinay a Darbelnet. Prvním je postup, který nazývají **ekvivalence**. Tento termín, jak poznamenává Newmark, ne příliš vhodně vyjadřuje přibližnou ekvivalenci. Dalším postupem, který vymezují, je **adaptace**. Newmark však s jejich přístupem nesouhlasí. Oba tyto postupy podle něj sice vysvětlují, k čemu dochází v procesu překladu, ale nejedná se o použitelné postupy. Newmark na závěr poznamenává, že může docházet ke kombinacím dvou a více postupů.⁴⁵

Komissarov je svým přístupem asi nejbližší českým a slovenským teoretikům. Na rozdíl od nich však pracuje s termínem modulace, který lze v „naší“ překladatelské teorii ztotožnit s poněkud širší kategorií interpretačního překladu. Nesouhlasím však především s vymezením jeho postupu, který nazývá adaptace. Tímto termínem označuje postup založený na změně popisované situace s cílem stejného působení na receptora překladového textu. Tato charakteristika připomíná kategorii, kterou většina teoretiků označuje jako substituci. Nemohu souhlasit s užitím termínu adaptace, naopak se přikláním k českým a slovenským teoretikům,

⁴⁴ Newmark, str. 68-93

⁴⁵ Tamtéž

kteří adaptaci nepovažují za postup, ale za výsledek nadměrného užití substitučního postupu. Adaptace je vnímána spíše negativně, protože přenáší text do prostředí cílového jazyka a tím originál zbavuje kulturních specifik a zvláštností.

Lvovskaja ve své práci vymezuje čtyři hlavní skupiny překladatelských postupů, z nichž jednu dále dělí. První skupina, kterou předkládá, jsou přesuny či přeskupení, která má zohledňovat rozdílnost výchozího a cílového jazyka. Druhou vytyčenou skupinou jsou nahrazení či záměny, ke kterým dochází z jazykových či mimojazykových příčin. V rámci této skupiny vymezuje 8 podskupin, kde konkretizuje jednotlivé případy záměn. Domnívám se, že postup, se kterým Lvovskaja pracuje a nazývá ho přeskupení, bývá častěji průvodním jevem interpretačního překladu, než samostatně uplatňovaným postupem. Podle mého názoru Lvovskaja vymezuje poměrně nesourodé a nestejně obsáhlé skupiny, kdy do skupiny záměn zahrnuje všechny případy změn, ke kterým se překladatel uchyluje z důvodu odlišností výchozího jazyka a jazyka překladu. Tedy z pohledu české a slovenské teorie tato skupina obsahuje jak případ interpretačního překladu, tak substituční postup. Na rozdíl od našich teoretiků navíc vyčleňuje postup, který je, dle mého názoru, skutečně spíše průvodním jevem ostatních překladatelských postupů, a proto bych ho jako samostatný postup nevydělovala.

Další dvě skupiny, které Lvovskaja předkládá, tedy doplnění (příp. rozšíření) nebo vynechání, také nepovažuji za relevantní překladatelské postupy. Spíše se přikláním k názoru J. Levého. Ten ve své monografii shrnuje překladatelské zásady, které určuje jako rozhodnutí mezi protikladnými tezemi. Jedněmi z nich jsou i teze následující: „*Překlad může k originálu něco přidávat nebo z něho něco vynechávat*“ oproti „*Překlad by neměl nikdy k originálu nic přidávat a nic z něho vynechávat*“⁴⁶. Z následujícího komentáře vyplývá, že Levý se snaží ve své monografii vybudovat „iluzionistickou“ překladatelskou teorii (jedná se o metody, které vyžadují, aby dílo „vypadalo jako předloha, jako skutečnost“⁴⁷), což znamená, že se přiklání k tezi druhé a nesouhlasí s vynecháváním z originálu ani přidáváním k němu. Tyto postupy komentuje ve své práci i Peter Newmark, který je také považuje za postupy nepřesné. Ruská překladatelská tradice, kterou Lvovskaja reprezentuje, je v tomto směru liberálnější, avšak já se kloním k české překladatelské tradici, která vnímá vynechání nebo přidávání jako prohřešek vůči originálu, který může negativně ovlivnit výsledný překlad.

Peter Newmark ve své monografii vymezuje největší počet překladatelských postupů, které nedělí do žádných obecnějších skupin. Je to samozřejmě jeden z možných přístupů,

⁴⁶ Levý, str. 34

⁴⁷ Tamtéž, str. 39

avšak z mého pohledu je vhodnější k překladatelským postupům přistupovat obecněji, a to proto, že situací a dílčích momentů, se kterými se musí každý překladatel potýkat, je celá řada. Domnívám se, že členění uplatňovaných překladatelských postupů do úzkých skupin vede ke spornosti některých vyčleněných skupin (časté prolínání, popřípadě jejich nestejná úroveň) a zároveň je obtížné vytvořit jejich konečný soupis. Tuto nejednotnost můžeme sledovat i u Newmarka. I přesto, že s mnohými kategoriemi souhlasím, stejně se domnívám, že v některých případech se nejedná o skutečné překladatelské postupy (podobně jako u Lvovské). Například postup, který nazývá naturalizace, je podle mého názoru výsledkem jiného překladatelského postupu, a ne překladatelský postup sám o sobě. Podobně kategorie neustáleného a uznávaného překladu nebo through-translation nevnímám jako překladatelské postupy. Jsou to pouze dílčí překladatelské problémy, týkající se specifických výrazů obsažených v textu, které jsou řešeny různými postupy, jako je například doslovný či interpretační překlad atd. Například postup through-translation spadá do vymezeného postupu, který Newmark označil jako doslovný překlad. Newmark se ve své práci při vymezování překladatelských postupů neomezuje pouze na překlad uměleckých textů, ale vytváří skupiny na základě dílčích překladatelských problémů a některých jazykových jevů (např. překlad institucionálních termínů, vyrovnávání se se špatně napsanými texty). Myslím si, že to je důvod, proč předkládá takovou škálu překladatelských postupů, které by však bylo možné uspořádat do větších a obecnějších celků, jež by byly vhodnější.

Z výše uvedených důvodů jsem se tedy uchýlila k české a slovenské překladatelské teorii, na jejímž základě jsem vytvořila vlastní kategorizaci překladatelských postupů.

Jiří Levý ve své teoretické práci vychází ze základní opozice **věrný a volný překlad**, která vyplývá z přístupu k dialektice **obecného a jedinečného** v originálním díle. Na jedné straně tedy můžeme v díle sledovat obecný význam (pojmový i emotivní) a obecnou formu, a na straně druhé proti nim stojí oblast zvláštního. Pojmem zvláštní je označován jazykový materiál a národně a dobově podmíněné obsahy a formy. „*Věrný překlad se upíná na momenty zvláštní. Proto připouští jen výměnu jazykového materiálu a ostatní prvky směřující k jedinečnosti zachovává jako součást koloritu, často na úkor srozumitelnosti, tj. na úkor obecného významu. Volný překlad klade důraz na obecné. Zachovává obecný obsah a formu a zavádí substituci do celé oblasti zvláštního: za národní a dobovou specifickou originalitu dosazuje národní a dobovou specifickou oblast, do níž se překlad uvádí, proto ve svém extrému vede k lokalizaci a aktualizaci.*“⁴⁸ Levý tedy vymezuje dva extrémní póly, překlad

⁴⁸ Levý, str. 104

volný a těsný. Poté uvádí příklady z překladatelské historie. Zatímco v období klasicismu se kladl důraz na obecné (a proto dávali překladatelé přednost překladu volnému), v období romantismu lpěli překladatelé naopak na věrnosti překladu. V obou případech vznikaly překlady ne příliš zdařilé. Levý uvádí jako příklad českého klasicistu A. Marka, který „lokalizoval Stolbergovu baladu tím, že místo *Hört, ihr lieben deutschen Frauen* začíná *Slyšte, mladé dívky české, nahrazuje knížete navarrského králem polským apod.*“⁴⁹ Naopak překladatelé období romantismu lpěli na jedinečném do té míry, že se podřizovali jazyku originálu a drželi se ho doslovnými překlady alespoň syntakticky. Je nasnadě, že výsledek ani jednoho extrémního přístupu není příliš vhodný. V dnešní době se usiluje o vyrovnanost obou přístupů.

Na základě vztahu mezi obecným a zvláštním vymezuje Jiří Levý tři překladatelské pracovní postupy: **překlad**, **substituci** a **transkripci**. V oblasti obecného hovoří Levý o překladu v pravém slova smyslu. Jednoznačný ekvivalent může totiž překladatel použít pouze u čistě pojmového významu (např. odborná terminologie) a u formy, která není přímo závislá na jazyku a na historickém kontextu. V oblasti zvláštního může docházet buď k substituci, tedy k nahrazení domácí analogií, nebo k transkripci, tedy přepisu. Substituci je vhodné užít v případě, že je zároveň silně uplatňován obecný význam, transkripci naopak v situaci, kdy význam jako obecný činitel úplně mizí. Užití těchto tří postupů se odvíjí podle poměru jedinečného a obecného v uměleckém prvku.

Levý následně ukazuje použití jednotlivých postupů na vybraném dílčím překladatelském problému – na vlastních jménech. Překlad ve vlastním slova smyslu může překladatel uplatnit jen tam, kde má vlastní jméno hodnotu pouze významovou. Jedná se o pojmová jména, která jsou typická především pro středověké alegorie, např. *Misericordia* – *Milosrdenství*, *Frater* – *Mnich*, atd. Všechny ostatní případy lze řešit pouze transkripcí nebo substitucí. Přepis se uplatňuje především při převodu mezi jazyky příbuznými, tedy například v našem případě při překladu mezi češtinou a ruštinou. Význam slovních kmenů je pak pro čtenáře srozumitelný (např. *Prostakov* nebo *Uchovertov*). Mezi vzdálenějšími jazyky je vhodné substituovat. Pokud se však význam jména ztratí úplně, pak je možné uplatnit transkripci a zachovat jméno v cizím znění. Není nutné překládat taková jména, která sice mají sémantický obsah, nicméně tento obsah není podstatný pro významovou výstavbu díla (např. *Pokorný*, *Brown*).

⁴⁹ Levý, str. 105

Substituce je postup, bez kterého se překladatel nikdy úplně neobejde, avšak sporným zůstává způsob a rozsah jeho užívání. Nadměrné užívání tohoto postupu vede totiž k adaptaci a aktualizaci. Levý píše: „*Hodnoty obecné i zvláštní jsou nedílnou součástí uměleckého díla, a proto plnohodnotná je substituce jen tehdy, podaří-li se zachytit oba momenty. Není-li to možné, pak méně poruší dílo ztráta zvláštního než ztráta obecného, již proto, že obecné je těsněji spjato s významem a překladatelova práce je vázána na sdělitelnost.*“⁵⁰ V ideálním případě se překladateli podaří spojit významovou srozumitelnost a zároveň navodit představu cizího prostředí.⁵¹

Anton Popovič ve své práci odlišuje dvě roviny originálního díla, rovinu mikro- a makrostylistickou. Na makrostylistické rovině textu cituje základní principy změn, které navrhla a uspořádala Katharina Reissova. Ta předkládá tři skupiny překladatelských změn: **aktualizaci** (úpravy týkající se času díla), **lokalizaci** (úpravy místa děje) a **adaptaci** (postav, resp. reálií) a Popovič její návrh akceptuje. Pro nás je však zajímavější jeho vlastní typologie výrazových změn na mikrostylistické rovině textu. Popovič předkládá čtyři alternativní způsoby, jak se vypořádat s výrazovými situacemi originálu při překladu do cílového jazyka.

1. První způsob je možné nazvat **výrazovou shodou**. Překladatel vybírá adekvátní významový invariant originálu a výrazové prvky překladu a originálu si tedy i z funkčního i ze strukturního hlediska odpovídají. Jedná se v podstatě o proces, který Levý ve své práci označuje jako překlad v pravém slova smyslu.
2. Druhý způsob je možné označit jako **výrazové zesílení**. Jedná se o situaci, kdy má sice překladatel k dispozici ekvivalentní výrazové prostředky pro překlad prvním způsobem, avšak rozhodne se záměrně zdůraznit některé stylistické črty originálu, obohacuje ho o další estetické informace a zesiluje tím výrazový účinek překladu. Do této skupiny řadí Popovič i **výrazovou typizaci** (zdůraznění typických výrazových črt originálu) a **výrazovou individualizaci** (vyzdvihování zvláštních výrazových vlastností originálu).
3. Jako negativní posun vnímá Popovič třetí způsob, který je možné označit jako **výrazové zeslabování**. Dochází k němu, pokud překladatel nivelizuje výrazové vlastnosti originálu a ochuzuje jeho styl.

⁵⁰ Levý, str. 108

⁵¹ Tamtéž, str. 104-109

4. Poslední způsob, který Popovič předkládá, je **substituce**. Tento způsob volí překladatel ve chvíli, kdy nemá k dispozici adekvátní prostředek, aby vyjádřil výrazové črty originálu, a musí proto sáhnout po náhradních prostředcích. Za zvláštní druh substituce považuje Popovič tzv. **výrazovou záměnu** (inverze), tedy výměnu místa výrazových prvků při překladu.

Popovič ve své práci zároveň upozorňuje na důležitý fakt překladatelské práce. Překlad je proces založený na rozhodování překladatele, jakým způsobem se vypořádá s jednotlivými problémy. Výrazové posuny, ke kterým při překladu dochází, vyplývají na jedné straně z objektivní situace, tedy „z možností prekladateľa použiť odlišný kód tradície a situácie“⁵², ale na straně druhé i z jeho individuálního výrazového ideolektu a jeho individuálních sklonů. Překladatel se tak skrze tyto tendence, které lze souhrnně nazvat poetikou překladatele, prosazuje v překladu jako tvořivý subjekt.⁵³

Ján Vilikovský ve své monografii přichází opět s částečně odlišným pohledem na postupy, které může překladatel při překladu aplikovat. V první fázi dělí překladatelské postupy do dvou široce definovaných skupin.

1. První skupinu nazývá stejně jako Levý – **překlad ve vlastním smyslu slova**. Jedná se o postupy, při nichž dochází k reprodukci všeobecného významu na základě ustálených pravidel funkční a sémantické ekvivalence.
2. Druhou skupinu označuje jako **substituci**. Termín substituce je jediný, na kterém se shodují všichni tři uvedení teoretici. Tyto postupy se uplatňují v případě, že jazykové prostředky originálu a popisované jevy nemají přímé ekvivalenty v cílovém jazyce, popřípadě se jejich funkce a výrazová hodnota od originálu liší. Překladatel tedy musí přistoupit k pragmatické náhradě tohoto prvku prvkem domácím nebo prvkem k tomuto účelu vytvořeným.⁵⁴

Vilikovský se však těmto široce pojatým skupinám dále věnuje. Co se týče skupiny první, tedy překladu, vychází z přístupu Revzina a Rozencvejga (1964), kteří dělí překlad na **překlad** (v užším slova smyslu), tedy přímou jazykovou korespondenci mezi originálem a

⁵² Popovič, str. 123

⁵³ Tamtéž, str. 122-130

⁵⁴ Vilikovský, str. 118

přeloženým textem, a **interpretaci**, tedy případ, kdy se překladatel musí při určování vhodného ekvivalentu obrátit na mimojazykovou skutečnost. Vilikovský správně podotýká, že terminologický aparát není zvolen úplně vhodně, neboť termín „překlad“ je příliš široký a všeobecně se pod ním rozumějí všechny postupy užívané při reprodukci originálu (tedy i to, co Revzin a Rozencvejk označují pojmem interpretace). Vilikovský tedy předkládá vlastní řešení a mluví o „**paralelním**“ a „**interpretačním**“ **překladu**.⁵⁵

Tyto dva postupy charakterizuje následovně: „*Pri paralelnom preklade sa dodržiava priama korešpondencia medzi jednotlivými členmi jazykového vyjadrenia; pri preklade interpretačným sa zachováva korešpondencia medzi kľúčovými významovými jadrami, kým ostatné zložky vyjadrenia sa doplnia v súlade s možnosťami cieľového jazyka a interpretáciou autorského zámeru.*“⁵⁶ Vyčleněním dvou užších postupů v rámci první skupiny, kterou vymezil na začátku své práce, a kterou označil jako překlad ve vlastním smyslu slova, se značně rozšířila škála problémů, na které se vztahuje, oproti tomu, jak vnímá překlad ve vlastním slova smyslu Jiří Levý, neboť kategorie interpretační překlad zohledňuje i formální možnosti jednotlivých jazyků.

Substituci Vilikovský charakterizuje jako náhradu části textu (slovo, fráze, věta) domácím výrazem. „*Kritériom ekvivalencie je zhodnosť funkcie oboch prvkov, pričom jazyková zložka výrazu sa spravidla považuje za sekundárnu. Ekvivalencia sa tedy docieľuje pragmaticky, na základe situačnej a kontextovej analógie.*“⁵⁷ Podotýká, že tento postup se uplatňuje ve spojení s jevy individuálními, tedy s vrstvou zvláštního jazykového materiálu originálu.⁵⁸ Můžeme tedy nalézt shodu s přístupem Jiřího Levého. Vilikovský také poznamenává, že především při užívání substitučního postupu musí brát překladatel v úvahu toleranci obecnstva a zvážit, zda se nabízené řešení nebude pocíťovat jako rušivé.⁵⁹

Překladatel se rozhoduje, jaký překladatelský postup využije na základě předchozích fází překladatelského procesu. První fázi nazývá Vilikovský **interpretace** a označuje tímto pojmem proces analýzy při recepci originálního díla. Na základě interpretace si překladatel formuje svou **koncepti**, jak Vilikovský nazývá druhou fázi překladatelského procesu. Při ní překladatel musí zvažovat možnosti cílové kultury a jejího jazyka a odhaduje reakci

⁵⁵ Vilikovský, str. 120

⁵⁶ Tamtéž, str. 124

⁵⁷ Tamtéž, str. 124

⁵⁸ Tamtéž, str. 118 - 124

⁵⁹ Tamtéž, str. 127

předpokládaného čtenáře. Poslední fází je samotná tvorba nového textu, kterou Vilikovský označuje jako **reprodukcí originálu**.

Na základě prací předních českých a slovenských teoretiků překladať jsem se rozhodla vytvořit svůj vlastní aparát překladaťských postupů, které jsou uplatňovány při překladať a při řešení jeho dílčích problémů, konkréťně problematiky překladať oslovení. Na materiálu vybraných povídek A. P. Čechova jsem pozorovala, jak se jednotliví překladaťelé vypořádávají s překladaťem oslovení, a na těchto základech jsem vymezila vlastní kategorie překladaťských postupů, které překladaťelé běžně užívají. Nejbližě mým zjištěním odpovídá vymezení Jána Vilikovského. Souvisí to možná i s tím, že jeho práce je ze všech tří časově nejmladší a Vilikovský v ní navazuje na Popoviče i Levého a dále rozvíjí jejich teorie. Jediné, co bych jeho vymezení překladaťských postupů vytkla, je absence postupu transkripce. Z mého pohledu je nejvíce vyhovující v podstatě zkombinování přístupu Jiřího Levého a Jána Vilikovského. Ve své práci se tedy budu držet následující klasifikace překladaťských postupů:

1. TRANSKRIPCE
2. PŘEKLAD
 - a. PARALELNÍ
 - b. INTERPRETAČNÍ
3. SUBSTITUCE

Transkripce neboli přepis vymezuje pouze Jiří Levý, slovenští teoretici vůbec s tímto postupem nepracují. I přesto se mi zdá vhodné ho do své klasifikace zahrnout, protože je to postup poměrně hojně užívaný při překladať z ruštiny do češtiny. Souvisí to s příbuzností jazyků a tento postup se uplatňuje především při překladať vlastních jmen (tedy i při analýze překladať oslovení je to postup produktivní). Tam, kde je význam slovních kmenů pro cílového čtenáře srozumitelný, není třeba substituovat, ale lze užít transkripčního postupu. Je vhodné ho uplatňovat především tam, kde mizí význam jako obecný činitel.

Další vymezená skupina vychází ve své charakteristice z Vilikovského. **Paralelní překlad** spočívá v přímé korespondenci mezi členy jazykového vyjádření originálu a překladať. V případě, že tuto přímou korespondenci nelze dodržet kvůli možnostem cílového jazyka, nastupuje **interpretační překlad**, při kterém se zachovává korespondence mezi klíčovými významovými jádry. Ostatní složky vyjádření se doplní v souladu s interpretací autorského záměru s ohledem právě na možnosti cílového jazyka.

Tam, kde v oblasti zvláštního překladateli chybí adekvátní prostředek pro vyjádření výrazových črt originálu, popřípadě se jejich výrazová hodnota a funkce od originálu liší, nastupuje **substituce**, tedy náhrada tohoto prvku prvkem domácím. Důležité je v této situaci zachovat především funkci originálního prvku, jazyková složka výrazu je považována za sekundární.

6 Překladatelské postupy v praxi

V této kapitole bude mým cílem sledovat, jak se s problematikou překladu oslovení vyrovnávají překladatelé v praxi. Na materiálu devíti vybraných povídek A. P. Čechova ukáži, jakým způsobem překladatelé uplatňují jednotlivé překladatelské postupy a s jakými dílčími problémy se musí potýkat. Pokusím se zhodnotit i zdařilost překladu a případně navrhnout jiné, vhodnější překladatelské řešení.

6.1 Transkripce

Jak jsem již naznačila v teoretické části své práce, transkripce je překladatelský postup, který je díky příbuznosti jazyků vhodný a poměrně často užívaný pro překlad především propriální lexiky z ruštiny do češtiny. Proto ve spojení s oslovením jakožto dílčím překladatelským problémem je nejčastěji uplatňována při překladu vlastních jmen. Jako první příklad uvedu úryvek z povídky *Cocedu*:

- Ты, **Зина**, права. Ты хорошо поступила!⁶⁰
„Máš pravdu, **Zino**. Jednalas správně!“⁶¹

K. Dušková při překladu oslovení jménem zvolila transkripci. I při užití transkripčního postupu je nutné respektovat jazykový úzus, proto neužívá nominativ, ale pro češtinu běžný vokativ. Na první pohled by se mohlo zdát, že se jedná v podstatě o překlad, náhradu paralelním jménem z českého prostředí. Naši argumentaci, že se jedná o transkripci, mohou potvrdit následující příklad ze stejné povídky.

- **Зиночка**, у нас Петруша.⁶²
„**Zinočko**, je tady Petruša!“⁶³

Tento příklad dokazuje, že překladatelka při překladu jména *Зина* užívá transkripčního postupu. Zachovává zde podobu hypokoristika z originálu a užívá tvar *Zinočka*, který je koloritním prvkem. Pokud by chtěla překladatelka nahradit ruské jméno ekvivalentem

⁶⁰ Соседи, str. 36

⁶¹ Sousedé, str. 256

⁶² Соседи, str. 33

⁶³ Sousedé, str. 251

českým, jistě by zvolila sufix typický pro tvorbu českých hypokoristik, například *Zinuško* nebo *Zinečko*.

Podobný příklad transkripce hypokoristika může být práce se jménem *Петр* opět z povídky *Соседи*.

- *Твоя мать сегодня опять не обедала, - сказала тетка. - Ты бы, **Петруша**, обратил внимание. Морить себя будешь голодом, этим горю не пособишь.*⁶⁴

„*Matinka dnes zase neobědvala,“ řekla tetička. „Měl by sis toho, **Petrušo**, všimnout. Neštěstí se nenapraví tím, že se bude trápit hladem.*“⁶⁵

I v tomto případě je situace obdobná. Překladatelka zachovává transkripční formu oslovení originálu. Při náhradě jména českým ekvivalentem by byla pravděpodobně spíše užitá forma *Petříku*, *Petřičku* nebo *Péťo*.

Transkripce bývá užíváno i při překladu typicky ruského oslovení v podobě křestního jména a patronymika. Jeho transkripční dochází k zachování typicky ruských reálií. Pro české prostředí je tato podoba jmen natolik zažitá, že již nejsou vnímána jako prostředek exotizace textu, ale spíše jako koloritní prvek, který navozuje okamžitou představu ruského prostředí. Příkladem může být transkripce oslovení v povídce *Душечка*:

- *Вот вам, **Ольга Семеновна**, наша жизнь.*⁶⁶

„*Тakový je náš život, **Olgo Semjonovno**, k pláči [...]*“⁶⁷

Situace je obtížnější v případě apokopy, tedy při zániku, vypuštění hlásky na konci slova. Jedná se o kombinaci křestního jména a zkráceného tvaru patronymika.

- *Извините, всё беспокоим вас, **Максим Николаич**, своими пустяжными делами.*⁶⁸

„*Promiňte, **Maxime Nikolajiči**, že vás vyrušujeme svými malichernostmi. [...]*“⁶⁹

⁶⁴ Соседи, str. 26

⁶⁵ Sousedé, str. 242

⁶⁶ Душечка, str. 244

⁶⁷ Dušička, str. 231

⁶⁸ Скрипка Ротшильда, str. 133

⁶⁹ Rotšildovy housle, str. 8

A. Zahradníčková uplatnila při překladu této formy transkripce. V tomto případě se však při transkribování oslovení vytrácí jisté konotace, které z tvaru oslovení vycítí ruský čtenář originálního textu. Apokopa patronymika je totiž nositelkou hovorovosti a na rozdíl od neutrálního *Николаевич* i jisté familiárnosti a dalších možných sémantických a stylistických odstínů. Zatímco ruský čtenář cítí, že je mezi mluvčími blízký vztah a že by bylo nepatřičné tímto způsobem oslovovat člověka „neblízkého“, český čtenář při transkripci tyto konotace nevnímá. S velkou pravděpodobností si ani nevšimne rozdílu a neuvědomí si odlišnost od neutrálního tvaru, popřípadě ji může vnímat jako chybu.

Stejným způsobem se s touto formou oslovení vyrovnává E. Frynta při překladu povídky *Учитель словесности*.

- *Сергей Васильич!* - окликнула она.⁷⁰

„*Sergeji Vasiljiči!*“ zavolala.⁷¹

Další zajímavou otázkou je, jak se vypořádat s původně cizími jmény zaznamenanými v originálním díle cyrilicí. Většinou je vhodné dohledat původní podobu jména v latince a nahradit tak přepis cyrilicí. Můžeme se setkat se dvěma způsoby transkripce, které bych nazvala transkripcí přímou a zpětnou.

- *М-г Жорж*, пожалуйста! - крикнул кто-то за дверью.⁷²

„*Mister Žorž*, račte!“ křikl někdo za dveřmi.⁷³

V tomto případě je vhodně užit postup přímé transkripce jména do latinky. Zde se totiž jedná o pseudonym, který jeho nositel používá při klaunském vystoupení. Foneticky přepsaná podoba jména *Georges* je, podle mého názoru, vhodnější, protože umocňuje komičnost dané postavy.

Pomocí zpětné transkripce se se stejným jménem v oslovení vyrovnává A. Zahradníčková v povídce *Мужики*.

⁷⁰ Учитель словесности, str. 147

⁷¹ Професор литературы, str. 23

⁷² Каштанка, str. 244

⁷³ Каштанка, str. 395

- *Жорж!* - кричали ему девушки укоризненно и с тревогой. - *Жорж!*⁷⁴
„*Georges*,“ křičely na něho dívky vyčítavě a poděšeně. „*Georges!*“⁷⁵

Zde tedy autorka zpětně transkribuje jméno do původní francouzské podoby. Nerespektuje však český jazykový úzus a volí nominativní podobu oslovení namísto vokativní. To považuji za nedostatek jejího řešení, postup je však zvolen vhodně.

Stejně postupuje i E. Frynta.

Мария Годфруа, - сказал он и не узнал своего голоса - так он был нежен и мягок, - в чем вы грешны?⁷⁶

„*Marie Godefroy*,“ řekl a nepoznával svůj hlas, tak byl něžný a měkký, „čím jste zhřešila?“⁷⁷

Překladatel zde opět využívá postupu zpětné transkripce. V tomto případě bych však zpochybnila správnost zvolené původní podoby tohoto jména v latince. Jméno psané *Godefroy* se vyslovuje [godefroj], zatímco jméno s výslovností [godfrua], které zvolil autor originálu, by mělo být zapsáno *Gottfrois*.

Poslední příklad transkripce, který uvedu, je z překladu povídky *Душечка* od F. Holešovského.

- Господи, *батюшка*, да возьмите у меня дом!⁷⁸
„*Ale Bože, baťuško*, vždyť se nastěhujte do mého domu!“⁷⁹

Překladatel zde při překladu ruského výrazu *батюшка* použil transkripční postup a předložil překlad *baťuško*. Domnívám se, že nezvolil vhodný postup. Toto oslovení zde funguje jako exotizační prvek a navozuje představu ruského prostředí, ale pro moderního českého čtenáře se může vytrácet význam. Levý navrhuje užívat transkripční postup tam, kde

⁷⁴ Мужики, str. 377

⁷⁵ Мужіці, str. 103

⁷⁶ Учитель словесности, str. 147

⁷⁷ Професор литературы, str. 22

⁷⁸ Душечка, str. 251

⁷⁹ Dušinka (1952), str. 240

se význam jako obecný činitel vytrácí. To ovšem není případ tohoto oslovení, a proto by bylo vhodnější substituovat. Pro výběr transkripčního postupu však mluví fakt, že překlad vznikl v 50. letech, tedy v době, kdy si byly česká a ruská kultura velmi blízké a vysoké procento lidí ruštinu ovládalo. V pozdějším překladu povídky si s oslovením poradil J. Hulák následovně:

„Prokrindapána, tak si vezměte můj dům!“⁸⁰

Překladatel hodnotí oslovení *бабушка* jako redundantní, proto ho redukuje a zachovává pouze první člen oslovení, tedy *зосноду*, který substituuje citoslovcem vyjadřujícím údiv nebo prudké hnutí mysli. Tento překlad se mi zdá úspěšnější a češtině bližší.

6.2 Překlad paralelní

Paralelní překlad je založen na přímé korespondenci jazykového vyjádření originálu a překladu. Takových případů můžeme nalézt celou řadu. Tento postup se velmi často uplatňuje při překladu oslovení rodinných příslušníků. První příklad je z povídky *Скрипка Ротшильда*.

- А я вас ищу, дяденька! - сказал он. - Кланялись вам Мойсей Ильич и велели вам зараз приходить к ним.⁸¹

„А já vás hledám, strýčinku!“ říkal. „Pozdravuje vás Mojsej Iljič a vzkazuje vám, abyste k němu hned přišel.“⁸²

A. Zahradníčková ve svém překladu volí paralelní překlad oslovení a nahrazuje ho adekvátním ekvivalentem, v jehož rámci se jí daří zachovat i míru emocionality. Stejným případem je překlad J. Huláka z povídky *Каштанка*:

- Тетушка, прошу вас сесть! - крикнул хозяин.⁸³

„Tetičko, posad'te se laskavě!“ křikl na ni pán.⁸⁴

⁸⁰ Dušinka (2000), str. 354

⁸¹ Скрипка Ротшильда, str. 135

⁸² Rotšildovy housle, str. 10

⁸³ Каштанка, str. 244

⁸⁴ Kaštanka, str. 395

Trochu obtížnější je situace při překladu oslovení *брат*. To bývá v ruském jazyce často užíváno nejen pro označení skutečně rodinně spřízněné osoby, ale i jako přátelské oslovení blízkého člověka, zpravidla mezi dvěma muži. V povídce *Cocedu* se s tímto oslovením vyrovnala K. Dušková následovně:

- *Я прочел ей вслух превосходную статью по переселенческому вопросу. Прочти, брат! Тебе это необходимо!*⁸⁵

„Četl jsem jí nahlas dobrý článek o vystěhovalecké otázce. Přečti si to, **brachu!** To si musíš přečíst! [...]“⁸⁶

Zde podle mého názoru vybraný ekvivalent odpovídá svým významem i mírou familiárnosti oslovení v originálu, je to adekvátní oslovení ve vztahu dvou mužů, kteří jsou přátelé. I nadále se budu věnovat rozboru oslovení, v jejichž pozici stojí apelativa. V povídce *Мужики* se s přeložením oslovení *кума* vypořádala A. Zahradníčková následovně:

- *Чего, кума, колотиться! Изба заштрафована - чего тебе!*⁸⁷

„Nač se budeš trápit, **kmotra!** Chalupa je pojištěná, tak co?“⁸⁸

Překladatelka použila při překladu odpovídající ekvivalent, avšak zajímavé je, že zvolila substandardní nominativní podobu. Dodává tak originálnímu oslovení rys hovorovosti, avšak do prostředí ruské vesnice a mezi mužiky se oslovení *kmotra* hodí mnohem více než normativní *kmotro*, a podtrhuje tak atmosféru venkovského prostředí v překladovém textu.

Ve stejné povídce se objevuje i oslovení *детка*:

- *Почитай, детка! - сказала она, доставая из узла евангелие.*⁸⁹

„Čti **děťátko!**“ řekla a vytáhla z kouta evangelium.⁹⁰

⁸⁵ Соседи, str. 35

⁸⁶ Sousedé, str. 255

⁸⁷ Мужики, str. 376

⁸⁸ Mužici, str. 102

⁸⁹ Мужики, str. 371

⁹⁰ Mužici, str. 94

Překladatelka zde zvolila apelativum *děťátko*, které svým obsahem koresponduje s textem originálu. Z povídky však víme, že toto oslovení je adresováno osmileté dívce. Domnívám se, že českému rodilému mluvčímu se asociuje při užití oslovení *děťátko* spíše novorozenec, kojeneček nebo batole. Pro oslovení osmileté dívky bych navrhovala spíše oslovení *děvenko*, které je v češtině pro dívku tohoto věku vhodnější.

Jak jsem již předeslala, jeden ze samostatných problémů tvoří oslovování hodnostářů. S tímto překladatelským oříškem se setkáváme i v analyzovaných povídkách. Vyskytují se v povídce *Мужики* a *Учитель словесности* a překladatelé je řeší následovně:

- *Благодарить бога, ваше высокоблагородие, ветра не было, - сказал он, обращаясь к студенту, - а то бы погорели в одночасье. Ваше высокоблагородие, господа хорошие, - добавил он конфузливо, тоном ниже, - заря холодная, погреться бы... на полбутылочки с вашей милости.*⁹¹

„Díky bohu, **Vaše Blahorodí**, že nebyl vítr,“ řekl obraceje se k studentovi, „to by byli vyhořeli za hodinu všichni. **Vaše Blahorodí**, šlechtné panstvo,“ pokračoval ostýchavě hlasem o něco nižším, „ráno je studené, bylo by dobře se trochu zahřát... Kdybyste mi ráčil... na půl lahvičky...“⁹²

- *За ним, ваше высокоблагородие, 119 рублей, - сказал он, когда очередь дошла до Осипа.*⁹³

„Na nedoplatcích, **Vaše Vysokoblahorodí**, dluží 119 rublů,“ řekl, když přišla řada na *Osipa*.⁹⁴

- *Я так и губернатору сказал: это, ваше превосходительство, хамство!*⁹⁵

„Také jsem gubernátorovi řekl: Tohle je, **Vaše Blahorodí**, hulvátství!“⁹⁶

Setkáváme se zde tedy s problémem, jak se vypořádat s oslovením osob náležejících do různých společensko-hodnostních tříd. V Rusku byl systém hodností závazný a

⁹¹ Мужики, str. 377

⁹² Мужісі, str. 104

⁹³ Мужики, str. 381

⁹⁴ Мужісі, str. 109

⁹⁵ Учитель словесности, str. 146

⁹⁶ Професор литературы, str. 20

respektovaný a je tedy důležité při překladu zachovat jednotlivé třídy a vybrat adekvátní oslovení jejich příslušníků. Ve všech případech se uplatňuje při překladu postup, který jsme vymezili jako paralelní překlad. V prvních dvou citovaných ukázkách se objevuje oslovení *ваше высокоблагородие*, které A. Zahradníčková překládá jednou jako *Vaše Blahorodí* a jednou jako *Vaše Vysokoblahorodí*. Zde se musím přiklonit ke druhé podobě, protože odpovídá ruské třídní hierarchii, zatímco *Vaše Blahorodí* by sloužilo jako oslovení pro držitele hodností nižších tříd. Proto považuji tento překlad za neadekvátní.

V posledním citovaném úryvku se objevuje oslovení *ваше превосходительство*. Překlad E. Frynty považuji také za neadekvátní, protože opět došlo k nedodržení ruského třídního systému. Oslovení *Vaše Blahorodí* je užíváno pro držitele hodností nižších tříd, než oslovení použité v originálu. V tomto případě by s originálem korespondovalo oslovení *Vaše Excellence*.

Paralelní překlad je možné aplikovat i při překladu expresivních oslovení. Následující příklad je z povídky *Cocedu*:

- Скажи, что ответа не будет! Не будет ответа! Так и скажи, **скотина!**⁹⁷
„Pověz, že nebude žádná odpověď! Nebude odpověď! Tak to vyříd', **hovado!**“⁹⁸

Překlad oslovení, který nám nabídla K. Hrušková, zcela odpovídá oslovení původnímu. Za stejně úspěšný překlad s využitím tohoto postupu považuji i oslovení z povídky *Учитель словесности*, kde původní podoba oslovení koresponduje i formou i obsahem s řešením E. Frynty, které se díky příbuznosti jazyků přímo nabízelo.

*Свое письмо начнет так: **милая моя крыса...***

- Именно, **милая моя крыса**, - сказал он и засмеялся.⁹⁹

*Свůj dopis začne takto: **Мá milá kryso...***

„Zrovna tak: **má milá kryso**,“ řekl a zasmál se.¹⁰⁰

⁹⁷ Соседи, str. 25

⁹⁸ Sousedé, str. 240

⁹⁹ Учитель словесности, str. 148

¹⁰⁰ Професор литературы, str. 24

Překladatelský postup, který jsme si vyčlenili jako překlad paralelní, je na místě užití i tam, kde se v originálu setkáváme s oslovením ve tvaru substantivum + adjektivum nebo v oslovení adjektivním. První příklad jsme uvedli již v předchozím citovaném oslovení *милая моя крыса*. Dalším příkladem může být překlad oslovení ze stejné povídky.

- *Я бесконечно счастлив с тобой, **моя радость**, - говорил он, перебирая ей пальчики или распуская и опять заплетая ей косу.*¹⁰¹

„*Я jsem s tebou nekonečně šťastný, **moje potěšení**,“ říkal jí a hrál si s jejími prsty nebo ji rozpouštěl a zase splétal vlasy do copánku.*¹⁰²

Stejně adekvátní je užití paralelního překladu v povídce *Черный монах*:

- *Но, **милая моя**, самая суть, самый гвоздь легенды заключается в том, что ровно через тысячу лет после того, как монах шел по пустыне, мираж опять попадет в земную атмосферу и покажется людям.*¹⁰³

„[...]*Ale podstata, vlastní jádro té legendy vězí, **мá milá**, v tom, že přesně tisíc let poté, co onen mnich šel pouští, fantóm znovu vstoupí do zemské atmosféry a zjeví se lidem.* [...]“¹⁰⁴

Paralelní překlad je při překladu z ruštiny do češtiny běžným překladatelským postupem. Jeho široká využitelnost souvisí především s příbuzností obou jazyků. Tento postup je vhodné užívat zejména proto, že výsledný překlad koresponduje s originálním textem a nedochází k významovým ani formálním posunům. Možnosti jeho uplatnění však končí tam, kde se jazyky navzájem rozcházejí, ať už po významové nebo formální stránce.

6.3 **Překlad interpretační**

Tam, kam nedosáhnou jazykové možnosti k užití paralelního překladu, a kde není nutné přímo substituovat, tam může překladatel přistoupit k postupu, který jsme vymezili jako

¹⁰¹ Учитель словесности, str. 155

¹⁰² Професор литературы, str. 33

¹⁰³ Черный монах, str. 84

¹⁰⁴ Černý mnich, str. 17

interpretační překlad. Jeho využití je opět široké. Nejprve se zaměříme na jeho užití při překladu substantivních oslovení. Prvním příkladem je oslovení z povídky *Мужики*.

- *Вы, барин, хорошо тушили, - сказала Ольга студенту.*¹⁰⁵

„Dobře jste hasil, *mladý pane*,“ řekla Olga studentovi.¹⁰⁶

Překladatelka zde uplatňuje interpretační překlad a substantivum v originálu nahrazuje substantivem ve spojení s adjektivem. Vzhledem k tomu, že se jedná o postavu studenta, působí oslovení *mladý pane* v češtině přirozeně. Avšak domnívám se, že nevystihuje konotace, které v sobě nese původní oslovení *барин*. V předrevolučním Rusku totiž tento pojem označoval člověka z privilegovaných tříd¹⁰⁷, tedy člověka urozeného, na vyšší společenské úrovni. Proto by bylo na místě uplatnit překlad paralelní a zvolit oslovení *milostpane*, které zde vyjadřuje úctu mluvčího.

S podobnou situací se setkáváme i v povídce *Учитель словесности*, kde se výše zmíněné konotace podařilo překladateli zachovat.

- *Скажите мне, сударыня, с какой это стати вы каждый день гуляете с Полянским?*¹⁰⁸

„Povězte mi, *milostivá*, pročpak to, že se denně procházíte s Poljanským? [...]“¹⁰⁹

Překladatel zvolil překlad interpretační i přesto, že mohl uplatnit překlad paralelní a zvolit oslovení *milostpaní*. Domnívám se, že toto řešení je vhodnější především z toho důvodu, že oslovení *milostivá* si stále v sobě uchovává vysokou míru uctivosti. Oslovení *milostpaní* se navíc v hovorovém projevu začalo užívat i jako hanlivé označení, které je možné synonymicky vyjádřit slovy *белоруčka* nebo *фajnovка*, tedy ve smyslu člověk, který nikdy nepracuje, práci se vyhýbá. Moderní čtenář může tedy toto oslovení vnímat jako hanlivé.

Z povídky *Черный монах* je následující úryvek:

¹⁰⁵ Мужики, str. 377

¹⁰⁶ Мужісі, str. 104

¹⁰⁷ Ожегов, str. 34

¹⁰⁸ Учитель словесности, str. 147

¹⁰⁹ Професор литературы, str. 22

- Господи, она уже взрослая! - сказал он. - Когда я уезжал отсюда в последний раз пять лет назад, вы были ещё совсем дитя. Вы были такая тощая, длинноногая, простоволосая, носили короткое платьице, и я дразнил вас **цаплей**... Что делает время!¹¹⁰

„No ne, vy už jste dospělá! Když jsem odsud před pěti lety odjížděl, byla jste ještě úplně dítě; hubená, samá ruka samá noha, prostovlasá a v krátkých šatičkách, a já vás zlobil a říkal jsem vám: **Volavko!** Páni, co nedokáže čas...“¹¹¹

Tento překlad jsem zařadila k interpretačnímu překladu proto, že zde M. Staněk zachovává obsah originálního textu, ale do jisté míry mění jeho formu. Původní instrumentální podobu totiž převádí do vokativu. Toto řešení sice pozměňuje formu originálu, ale působí v češtině přirozeně a nenuceně. Co bych však překladateli vytkla je přímý překlad slova *цапля*. Jak vyplývá z citovaného úryvku, dívka, které bylo toto oslovení adresováno, byla velmi hubená „samá ruka, samá noha“ a mluvčí ji právě proto nazývá volavkou, protože v ruském prostředí se tento výraz užívá v přeneseném významu právě pro označení vysokých a hubených lidí. V českém prostředí však pojem volavka přináší asociace zcela odlišné. Volavka označuje v expresivním významu totiž lákadlo, vábidlo, „*nastrčenou osobu určenou k tomu, aby lákala do nebezpečí.*“¹¹² Proto by bylo vhodnější na tomto místě substituovat a najít takové přirovnání, které by bylo nositelem stejných konotací v českém prostředí. Navrhovala bych proto zvolit například pojem *laňka*, *čára* nebo *žirafka*, které vytváří stejné konotace jako *цапля* v ruštině, a zároveň nejsou hanlivá, ale laskavá a lze je tedy bez větších potíží užít v této situaci.

Nyní se zaměřím ještě na expresivní oslovení a jejich interpretační překlad. První z příkladů pochází z povídky *Мужики*.

- У, чтоб тебя, **полунощница**... нет на тебя погибели!¹¹³

„Aby tě cholera, **ty noční můro!**“¹¹⁴

¹¹⁰ Черный монах, str. 81

¹¹¹ Černý mnich, str. 11

¹¹² Navránek (2011)

¹¹³ Мужики, str. 380

¹¹⁴ Mužici, str. 107

Ruské substantivum užitá v oslovení je odvozeno od slovesa *полуночи́чать*, tedy do pozdní noci se neukládat ke spánku a něčemu se věnovat nebo se dlouho do noci bavit,¹¹⁵ v češtině lze za ekvivalentní sloveso považovat *ponocovat*. V češtině však nelze pro překlad použít substantivum odvozené od tohoto slovesa, protože podstatné jméno *ponocný* má jiný význam než výraz ruský. Proto překladatelka užitá oslovení *ty noční můro*, které obsahově odpovídá originálu a je správně zvolenou interpretací původního oslovení.

Následující příklad je z povídky *Скрипка Ротшильда*.

Фельдшер вспыхнул и крикнул:

*- Поговори мне еще! Дубина...*¹¹⁶

Felčar vybuchl a křikl:

*„Dost už! Pařeze jeden...”*¹¹⁷

Překladatel zvolil výstižný ekvivalent *pařeze* a oslovení ještě rozvil číslovkou *jeden*. Pro české emocionální oslovení je tento rozvíjející prvek velmi typický. Užívá se ve spojení s hanlivými slovy, tedy při vyjádření negativně hodnotícího soudu a dodává oslovení na síle a údernosti, zvýrazňuje ho. Bylo zde však možné uplatnit i jiný překladatelský postup a zvolit například oslovení *ty hlavo skopová*, které je pro české prostředí srozumitelnější a typičtější. Podobným způsobem postupovala A. Zahradníčková při překladu expresivního oslovení v povídce *Мужики*.

*- Нагуляла в Москве пухлую морду, толстомяся!*¹¹⁸

*„Zmlsala sis v Moskvě hubu, paškrto jedna!”*¹¹⁹

Překladatelka také volí důraznější formu oslovení, obohacenou o číslovku *jedna*. Zatímco v originálu mluvčí zaměřuje řeč na tloušťku a volí slova *нагулять*, tedy přibrat na váze, vykrmit se a oslovení *толстомяся* ve významu tlustá, překladatelka se zaměřila na zmlsanost Moskvou a volí oslovení *paškrto jedna*. Toto slovo je oblastní a jeho význam se týká spíše právě mlsnosti, člověk takto označený je mlsoun, labužník. Interpretace, kterou

¹¹⁵ Ожегов, str. 547

¹¹⁶ Скрипка Ротшильда, str. 134

¹¹⁷ Rotšildovy housle, str. 9

¹¹⁸ Мужики, str. 378

¹¹⁹ Муžici, str. 105

překladatelka nabízí, je z mého pohledu vhodná, avšak vyhnula bych se oblastnímu výrazu *paškrtá*, které nemusí být pro čtenáře srozumitelné. I přesto, že se děj odehrává na vesnici a užití oblastního výrazu může být vhodným zpestřením, v tomto případě se k tomuto řešení nepřikláním. Čtenář, který toto slovo nezná, si nedokáže ani na základě příbuznosti domyslet jeho význam. Proto bych zvolila spíše, například, oslovení *ty jedna bečko*, které lépe odpovídá originálu.

Tímto oslovením jsme se přesunuli na pole oslovení adjektivních, která jsou v ruském jazyce zcela obvyklá. Adjektivní oslovení se často při překladu do češtiny nahrazují odpovídajícím substantivem. Příkladem může být oslovení v povídce *Каштанка*.

- *Псина, ты откуда? Я тебя ушиб? О бедная, бедная... Ну, не сердись, не сердись... Виноват.*¹²⁰

„*Кдепак ses tu vzalo, psisko? Neuhodil jsem tě? Chudinko malá... No tak, nezlob se přeše... Odpusť mi to.*“¹²¹

J. Hulák se s překladem adjektivního oslovení vyrovnal velmi dobře. Pro zdůraznění oslovení, ke kterému dochází v originálu jeho zdvojením, zvolil oslovení *chudinko malá*, tedy spojení expresivního substantiva *chudinka* a jeho umocnění adjektivem *malá*. Mluvčí oslovuje psa ve středním rodě, používá oslovení *psisko*, přesto překladatel při překladu následujícího oslovení zvolil substantivum *chudinka*, které je rodu ženského (měl možnost použít oslovení *chudáčku*, které by rodově s označením psa nebo psiska lépe korespondovalo). Domnívám se, že takto učinil právě pro zvýšení expresivity oslovení.

Jednoslovné adjektivní oslovení je možné nahradit jednoslovným oslovením substantivním, která působí v češtině přirozeněji.

- *Вступитесь Христа ради, родименькие, - залепетала Марья, дыша так, точно ее опускали в очень холодную воду, - вступитесь, родименькие...*¹²²

„*Ochraňte mě, pro Krista Pána, drahouškové,*“ *zašeptala Marja, oddychujíc, jako by ji potápěli do studené vody. „Zastaňte se mě, drahouškové...”*¹²³

¹²⁰ Каштанка, str. 232

¹²¹ Каšтанка, str. 380

¹²² Мужики, str. 368

¹²³ Мужичи, str. 90

Výraz *родименький* je zdobnělinou od adjektiva *родной*, které má hned několik významů. Kromě základního významu „rodný“ ve smyslu „příbuzný“ má také význam „milý, drahý“¹²⁴. Vzhledem k tomu, že je toto adjektivum ještě zdobnělé, je jeho překlad do češtiny v podobě *drahouškové* vhodný.

K často užívaným pozitivně hodnotícím oslovením v ruštině patří i oslovení *любезный*. Jednou z možností, jak se s tímto oslovením vypořádat, je interpretační překlad.

- *Некогда, некогда, **любезный**. Бери свою старуху и уходи с богом. До свидания.*¹²⁵

„*Není kdy, není kdy, **můj milý**. Seber si svou babku a jdi sbohem. Na shledáníčko!*“¹²⁶

Toto překladatelské řešení vystihuje míru expresivity, kterou osahuje oslovení v ruštině i míru jeho důvěrnosti. Při překladu tohoto oslovení není možné užít paralelní překlad *milý*, protože v českém jazykovém úzu je nutné ho doplnit vhodným přivlastňovacím zájmenem.

Při překladu oslovení, ve kterém je kombinováno substantivum a adjektivum, se také hojně využívá tento překladatelský postup.

- *Будем говорить о вас. **Милая, славная Таня!***¹²⁷

„[...]*Pojďme hovořit o vás, **vy moje milá, hezká Táňo.*** [...]“¹²⁸

Zatímco v originálu má oslovení podobu vokativní věty, v českém překladu se stalo součástí předchozí věty. M. Staněk dosáhl tohoto vhodného propojení užitím zájmena *vy*. Stejně jako u předchozího příkladu bylo nutné i v tomto případě obohatit originální oslovení přivlastňovacím zájmenem. Jediné, s čím v tomto překladatelském řešení nesouhlasím, je překlad adjektiva *славная* jako *hezká*. Význam tohoto slova se totiž netýká hodnocení vnější krásy, ale bezesporu hodnotí její vnitřní stránku, charakterové rysy. V hovorovém projevu by mohla být synonymem slova *báječná*, *prima* nebo *fajn*. Pokud se chceme vyhnout hovorovosti, pak se nabízí překlad například *skvělá*, *úžasná* nebo *sympatická*. Český překlad

¹²⁴ Корецкий И, str. 280

¹²⁵ Скрипка Ротшильда, str. 133

¹²⁶ Ротшильдовы housle, str. 8

¹²⁷ Черный монах, str. 91

¹²⁸ Černý mnich, str. 34

působí na rozdíl od ruského originálu bohatěji, rozvitěji, ale ne zcela koresponduje s jazykem originálu. Opačnou tendenci můžeme sledovat například v tomto úryvku.

- *Ну, ну, я пошутил, золото мое! Пошутил!*¹²⁹

„*No, no, já jen tak žertoval, zlatíčko! Já jen tak žertoval!*“¹³⁰

V tomto případě se přímo nabízel paralelní překlad *zlato moje*. Překladatel dal ale přednost překladu interpretačnímu a zvolil překlad *zlatíčko*, který je podle mého názoru o něco expresivnější a důvěrnější.

Interpretační překlad je uplatňován i při překladu negativně hodnotících oslovení v podobě substantiva ve spojení s adjektivem.

- *Ах, да поди ты прочь, поганая собака! - крикнул он на Сома, который положил ему на колени голову и лапу.*¹³¹

„*[...]Fuj, jedeš ty pse bídná!*“ *křikl na Soma, který mu položil na klín hubu a tlapu.*¹³²

Překladatel opět rozšířil oslovení o zvýrazňující a pro češtinu typické ukazovací zájmeno. Expresivita tohoto oslovení je ještě zdůrazněna ženskou koncovkou adjektiva *bídný* ve spojení s apelatívem rodu mužského.

Při překladu povídky *Каштанка* zkombinoval J. Hulák ukazovací zájmeno „*ty*“ s číslovkou *jeden*.

- *Федор Тимофееч, это что значит? Драку подняли? Ах ты, старая каналья! Ложись!*¹³³

„*No tak, pane Fed'o, co to znamená? Začali jste rvačku? Ty jeden prevíte! Lehni!*“¹³⁴

Ve svém překladu zcela vynechal adjektivum *старый*, které však do jisté míry nahrazuje právě číslovka *jeden*. V češtině působí oslovení *ty jeden prevíte* a *ty starej prevíte*

¹²⁹ Учитель словесности, str. 155

¹³⁰ Професор литературы, str. 33

¹³¹ Учитель словесности, str. 146

¹³² Професор литературы, str. 21

¹³³ Каштанка, str. 234

¹³⁴ Каšтанка, str. 383

rovnocenně. Po stránce obsahu a míry expresivity je Hulákovo překladatelské řešení adekvátní.

Na závěr této podkapitoly bych chtěla okomentovat ještě výrazy *боже* a *господи*. Jedná se o pozůstatky vokativu v ruském jazyce, resp. jsou to normativní tvary církevně slovanského deklinačního systému. Z formálního hlediska šlo původně o substantiva ve vokativu, dnes jsou však vnímána jako citoslovce údivu, překvapení, stesku nebo bolesti. Při překladu do češtiny bývají nahrazována také výrazy citoslovečnými, které mají stejnou funkci. V Čechovových povídkách se objevují velmi často a překladatelé se s nimi vypořádávají různými způsoby. Nejčastější je slovní spojení *боже мой*.

- *О, боже мой, боже мой, спаси нас!* - проговорила она в ужасе.¹³⁵

„*Bože všemohoucí, chraň nás od všeho zlého!*“ pronesla v hrůze.¹³⁶

Zde se s tímto citoslovečným výrazem vyrovnává překladatel pomocí interpretačního překladu. Namísto opakovaného *боже мой, боже мой* vybírá *Bože všemohoucí* bez opakování. Zvyšuje tedy expresivitu slovního spojení místo toho, aby expresivity dosáhl pomocí zopakování. Svou funkci však jeho řešení plní adekvátně. V dalších situacích nabízejí překladatelé jiná řešení. Objevují se interpretační překlady jako např. *ach Bože* nebo pouze *Bože*. Podobná řešení uvádějí překladatelé při překladu výrazu *господи*. Nejčastěji je toto citoslovce interpretačně překládáno jako *pane Bože*. Všechny uvedené varianty považují za možné, protože vystihují význam, a hlavně funkci originálu.

Na základě analyzovaných ukázek lze konstatovat, že interpretační překlad je také široce užívaným překladatelským postupem. Užívá se většinou tam, kde jazyky po formální stránce neumožňují zachovat přímou korespondenci mezi jazykovým vyjádřením. Uplatňuje se tedy především tam, kde se rozcházejí jazykové úzy jazyka originálu a překladu. V případě češtiny a ruštiny nastupuje například v momentě, kdy je v ruském textu užito čistě adjektivní oslovení. V českém jazyce je takové oslovení zcela ojedinělé a většinou bývá doplněno o příslušné přivlastňovací přídavné jméno, popřípadě bývá nahrazeno substantivním oslovením doplněným příslušným přídavným jménem, zájmenem nebo číslovkou.

¹³⁵ Черный монах, str. 96

¹³⁶ Černý mnich, str. 43

6.4 Substituce

Tento překladatelský postup je vhodné užít tam, kde překladateli chybí adekvátní prostředek, nebo se jeho výrazová hodnota a funkce liší od originálu. Nahradí proto takový prvek prvkem domácím. O překladu vlastních jmen jsme hovořili již v podkapitole týkající se transkripce. Pro jejich překlad je však možné užít i substitučního postupu.

- *Честное слово, уверяю вас... - сказал он тихо. - Манюся, честное слово...*¹³⁷
„*Na mou čest, ujišťuji vás...*“, řekl Nikitin tiše. „*Na mou čest, Maruško...*“¹³⁸

V originálu použil autor domácí, familiární podobu jména *Мария*. Českému čtenáři by však při transkripci mohlo unikat spojení mezi těmito dvěma tvary. Proto překladatel vhodně toto oslovení substituoval a nahradil ho domácím prvkem, tedy českou domáckou podobou jména *Marie*. Podobně substituuje i překladatel v povídce *Черный монах* v případě postavy jménem *Андрей*.

- *Скажите, Андрюша, по совести, - живо заговорила она, глядя ему в лицо, - вы отвыкли от нас?*¹³⁹
„*Andreji, přiznejte se: že už jste nám odvykl?*“ zašvitořila a živě se mu zahleděla do očí.¹⁴⁰

Neutrální podoba tohoto jména je tedy *Андрей* a v originálu použité oslovení je hypokoristikem. V našem prostředí existuje česká podoba tohoto jména – *Andrej*. Překladatel substituoval původní jméno jeho českou podobou a zvolil neutrální oslovení *Andreji*. Domnívám se, že v tomto případě nevystihl míru expresivity originálu. Později se však se stejným problémem vyrovnává následovně.

- *Но ты не бойся, Андрюша, не бойся, бога ради, не бойся...*¹⁴¹
„*Ale neboj se, Andrejíčku, jen se neboj, jenom se, prosím tebe, neboj!*“¹⁴²

¹³⁷ Учитель словесности, str. 81

¹³⁸ Професор литературы, str. 27

¹³⁹ Черный монах, str. 81

¹⁴⁰ Černý mnich, str. 11

¹⁴¹ Черный монах, str. 96

¹⁴² Černý mnich, str. 43

V tomto případě opět uplatňuje substituci, ale namísto neutrálního oslovení *Andreji*, volí domáckou podobu tohoto jména *Andrejičku*. Míra expresivity originálu je sice zachována, ale pro Čecha může tato zdobnělina působit netypicky a nepřírozně. Možným řešením mohlo být substituování víceslovným oslovením *milý Andreji*, které by bylo pro českého čtenáře nejadekvátnější.

K zajímavé substituci vlastních jmen se uchýlil J. Hulák ve svém překladu povídky *Каштанка*, v níž se objevuje postava muže, který cvičí svá domácí zvířata a poté s nimi vystupuje. Má kocoura, kterého oslovuje *Федор Тимофееч*, a husu, jejíž jméno je *Иван Иванович*. Oba mazlíčci mají tedy lidská jména v typickém tvaru křesní jméno + patronymikum. J. Hulák je překládá *následovně*:

И, обратившись к гусю, он крикнул:

*- Иван Иванович, на место!*¹⁴³

Рак se obrátil na husu a okřikl ji:

*„Треперендо, на место!”*¹⁴⁴

V tomto případě se překladatel potýkal s rozdílností rodů v ruštině a češtině u slov *гусь* (mužský rod) a *husa* (ženský rod). Změna pohlaví je zde na místě, avšak příliš nesouhlasím se substitucí původního jména expresivně zbarveným apativem *Treperenda*. Jedná se totiž o expresivní označení povídavé nebo pomlouvačné osoby, tedy jinými slovy o drbnu nebo klepnu.¹⁴⁵ Výběrem tohoto jména přidává překladatel této postavě povahové rysy, které originál neobsahuje.

*- Федор Тимофееч, пожалуйста!*¹⁴⁶

*„Pane Fed’o, račte!”*¹⁴⁷

V případě oslovení kocoura užil překladatel také substituční postup. Substituuje české zdvořilé oslovení za ruské. Jak již bylo zmíněno, zdvořilé oslovení v českém jazyce má

¹⁴³ Каштанка, str. 234

¹⁴⁴ Кастанка, str. 383

¹⁴⁵ Havránek (2011)

¹⁴⁶ Каштанка, str. 236

¹⁴⁷ Кастанка, str. 386

většinou podobu obecného oslovení *pane* a příjmení. V ruském jazyce jde o kombinaci křestního jména a patronymika. V tomto případě se však setkáváme s apokopou patronymika, což signalizuje bližší vztah a jistou míru familiárnosti. Proto nezvolil překladatel oslovení *pane* + příjmení, ale *pane* + křestní jméno, což je, podle mého názoru, adekvátní oslovení ve vztahu k originálu. Překladatel však ještě umocňuje tuto familiárnost tím, že neužívá neutrální podoby jména *Федор*, ale hypokoristikum *Fed'a*. Toto oslovení se tedy zdá být expresivnějším než oslovení původní, avšak tuto menší odchylku bych nepovažovala za příliš velký prohřešek.

Oslovení členů rodiny jsem rozebírala již v podkapitole týkající se paralelního překladu. Jedná se totiž o nejčastěji uplatňovaný postup při překladu oslovení rodinných příslušníků. Již jsem však nastínila, že složitější situace nastává při překladu oslovení *брат*. Bývá totiž uplatňováno nejen pro navázání kontaktu se sourozencem, ale i jako familiární nebo důvěrné oslovení osoby mužského pohlaví. Vzhledem k příbuznosti jazyků a slov *брат* a *bratr* je možné toto oslovení přeložit paralelně a užít slova odvozeného od stejného základu. V českém prostředí se však tato slova neužívají tak hojně jako v ruském jazyce, a proto bývá potřeba je substituovat adekvátnějšími prostředky českého jazyka.

- *He ustupim ni kopejki. Это, брат, ужасная женщина!* - вздохнул Власич.¹⁴⁸
„*Nesleví ani kopejku. To je, kamaráde, hrozná osoba!*“ povzdechl si Vlasič.¹⁴⁹

Jednou z možných substitucí je oslovení *kamaráde*, které odpovídá situaci a je pro český překlad vhodnější než, například, oslovení *brachu* nebo *brácho*, které jsou signálem skutečně velmi blízkého přátelského vztahu dvou mužů. V této povídce je mezi mluvčími přátelský vztah, ale nemůžeme mluvit o vztahu příliš silném, a navíc je jejich vztah kvůli jistým okolnostem oslaben. Proto zde působí patřičněji oslovení *kamaráde*, které se používá jako projev kladného vztahu k adresátovi a náklonnosti i přesto, že mezi mluvčími není vztah příliš blízký.

Další možná řešení nám předkládá M. Staněk v povídce *Черный монах*.

- *Вот, брат, история...* - начал он, останавливаясь, чтобы перевести дух.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Соседи, str. 29

¹⁴⁹ Sousedé, str. 247

¹⁵⁰ Черный монах, str. 82

„Zvláštní věc, **člověče**,“ řekl, když se zastavil, aby popadl dech, [...] ¹⁵¹

- Вообще, **брат**, я большой-таки чудак. Сознаюсь. ¹⁵²

„[...]Jsem já to podivín, vid', **chlapče**? Přiznám se bez mučení...[...]“ ¹⁵³

V prvním případě nahrazuje překladatel familiární oslovení *брат* expresivním hovorovým oslovením *člověče*, které se v oslovování užívá místo ty, vy. Je to oslovení obecné a nezachovává důvěrný tón originálu. V druhém případě považují překlad oslovení za zdařilejší. Překladatel zvolil řešení, které odpovídá situaci, kdy starší muž oslovuje mladého muže (mezi postavami je věkový rozdíl jako mezi synem a otcem). Oslovení *chlapče* je stejně důvěrné, ale částečně mění úroveň vzájemného vztahu obou postav. Zatímco v originálu je kladen adresát na stejnou roveň mluvčímu, v českém překladu je navozen pocit hierarchie starší – mladší, tedy nerovnocenný vztah. I přesto bych to však nepovažovala za nevhodné řešení, protože v českém prostředí je běžné.

Podobná situace nastává při překladu oslovení *братец*. Toto oslovení je charakterizováno jako domácká nebo mazlivá podoba oslovení *брат*. V česko-ruském slovníku je jako překlad uveden hovorový výraz *bratříček* a také několik oslovení – *brachu*, *brášku*, popřípadě *kamaráde* ¹⁵⁴.

- Ну дай бог... - проговорил Егор Семеныч, в раздумье поглаживая свои седые бакены. - Дай бог... Я за тебя очень рад... рад **братец**... ¹⁵⁵

„No, dej Pánbůh,“ řekl starý pán a zamyšleně si hladil šedivé licousy, „dej pánbůh, **hochu**, ze srdce ti to přeju...“ ¹⁵⁶

- Почему же это, **братец**? ¹⁵⁷

„Pročpak **příteli**?“ ¹⁵⁸

¹⁵¹ Černý mnich, str. 13

¹⁵² Черный монах, str. 86

¹⁵³ Černý mnich, str. 23

¹⁵⁴ Корецкий I, str. 64

¹⁵⁵ Черный монах, str. 82

¹⁵⁶ Černý mnich, str. 13

¹⁵⁷ Мужики, str. 381

¹⁵⁸ Мужики, str. 109

Obě překladatelská řešení se mi zdají zdařilá. Vzhledem k tomu, že významy oslovení *брат* a *братец* se v podstatě překrývají, bývají užívána v podobných nebo stejných situacích. Nabídnutá řešení oslovení *братец* jsou velmi podobná překladatelským řešením v předchozích dvou citovaných úryvcích, což považuji za správné. Oslovení *hochu* je opět adresováno mladšímu muži a obsahuje příslušnou míru expresivity. Oslovení *пříтели* z druhého úryvku používá úředník při oslovení jednoho z neplatících mužiků. Mezi nimi není přátelský vztah, nejsou si blízcí, naopak úředník toto oslovení užívá spíše hanlivě, vyjadřuje tím jistý despekt, se kterým nahlíží na mužika. Obě oslovení jsou přeložena s příslušným nádechem familiárnosti originálního textu.

I nadále se budu věnovat analýze překladu substantivních oslovení, v jejichž pozici stojí apelativum. Následující příklad je z povídky *Мужики*.

- *А ты чего, холера?* - крикнула на нее Фекла, красивая баба, тоже сильная и широкая в плечах.¹⁵⁹

„*Co zas máš, ty mrcho?*“ vykřikla na ni Fjokla, nehezká a rovněž silná žena s širokými rameny.¹⁶⁰

Oslovení *холера* je silně expresivní, pejorativní. Bylo možné užít paralelního překladu, protože v češtině existuje pro toto onemocnění stejný název jako v ruštině. Překladatelka však zvolila postup substituční a nahradila oslovení expresivním oslovením *ty mrcho*. Pravdou je, že v českém překladu by oslovení *cholero*, případně *ty cholero*, působilo velmi neobvykle, pro některé čtenáře až rušivě. Pomocí substituce se A. Zahradníčková vyrovnává i s dalším hanlivým oslovením ve stejné povídce.

- *Эх вы, горе-новара!*¹⁶¹

„*Ach, vy packalové s vařečkou!*“¹⁶²

¹⁵⁹ Мужики, str. 368

¹⁶⁰ Мужіці, str. 90

¹⁶¹ Мужики, str. 379

¹⁶² Мужіці, str. 106

Původní oslovení z originální povídky je neotřelé a je obtížné ho přeložit jiným způsobem než za pomoci substituce. Překladatelka zvolila opisnější a částečně i metaforičtější způsob překladu. Nevyužila totiž apelativa *kuchař*, které je obsaženo v originálním oslovení, ale nahradila ho spojením *packalové s vařečkou*, ve kterém je slovo *kuchař* vyjádřeno skrytě.

K substituci se přiklání překladaelé i v případě překladu pozitivně citově zabarvených a deminutivních oslovení.

- *И-и, касатка!*¹⁶³

„[...] *Tak, tak, drahoušku!*“¹⁶⁴

Касатка sice v primárním významu znamená vlaštovka, ale užívá se především jako mazlivé oslovení. Substituční překlad tohoto oslovení jako *drahoušku* je zdařilý a vystihuje originál; stejně tak dobře by zde působilo i *holubičko*, *dušinko* apod.. Velmi častým oslovením v ruském jazyce je i oslovení *голубчик*. Tímto způsobem může oslovovat i muž muže.

- *Не ложитесь, голубчик!* - сказал ему Никитин, задыхаясь. - *Постойте, не ложитесь!*¹⁶⁵

„*Nelehejte si, můj zlatej!*“ řekl mu Nikitin bez dechu. „*Počkejte, nelehejte si!*“¹⁶⁶

- *Голубчик, отчего вы не женитесь?* - спросил он.¹⁶⁷

„*Proč vy se neoženíte, můj milý?*“ zeptal se ho.¹⁶⁸

Čeština nabízí možnost přeložit toto oslovení jako *holoubku*, ale cítíme, že do hovoru dvou mužů se takovéto oslovení nehodí. E. Frynta tedy daná oslovení substituuje a nabízí překlad *můj zlatej* a *můj milý*. Je zajímavé, že v prvním případě přidává adjektivu obecně českou *koncovku*, kdežto ve druhém případě volí *koncovku* normativní. Já bych se přiklonila

¹⁶³ Мужики, str. 368

¹⁶⁴ Мужичи, str. 91

¹⁶⁵ Учитель словесности, str. 151

¹⁶⁶ Професор литературы, str. 28

¹⁶⁷ Учитель словесности, str. 152

¹⁶⁸ Професор литературы, str. 29

k užití obecně české koncovky v obou případech, neboť to dodává konverzaci na přirozenosti. Toto rozhodnutí však záleží na celkovém překladatelském záměru.

Nyní se zaměřím na adjektivní oslovení.

- *Ну, ну, ну... Не надо плакать, Таня. Не надо, **милая**...*¹⁶⁹
„*To jsou mi věci, Táňo...už neplačte! No tak, **děvenko**...[...]*“¹⁷⁰

U tohoto adjektivního oslovení by se přímo nabízelo užít interpretační překlad, využít jazykové podobnosti a přeložit oslovení například *má milá*. Překladatel však zvolil substituční postup a použil oslovení *děvenko*. V tomto případě bych ovšem tento postup nepovažovala za nesprávný. Oslovení *děvenko* je velmi podobně citově zabarvené a nijak neovlivňuje celkové vyznění promluvy. Zajímavě působí i následující oslovení:

«*Куда везешь, **такой-сякой**?» - у меня по уху.*¹⁷¹
„*[...] Kam to vezeš, **ty lumpe**? - a už mě přes ucho.*“¹⁷²

Výraz *такой-сякой* se užívá jako žertovně hanlivé označení ve významu špatný nebo hrozný (například při vyprávění jako eufemismus namísto uvedení nějakého silně hanlivého hodnocení). Vzhledem k tomu, že neexistuje podobný prostředek v češtině, je nutné užít substituci. Překladatelka používá expresivní oslovení *ty lumpe*, které sice má negativní nádech, ale nelze ho považovat za vulgarismus. Toto oslovení se běžně užívá, například, ve vztahu k dětem, což jenom potvrzuje jeho pouze jemně hanlivé a spíše vtipné konotace, a proto se zdá být vhodnou náhradou za oslovení originální.

V povídce *Мужики*, která je bohatá na oslovení, a to zejména na expresivní, se objevuje i následující úryvek.

- *Чу, околеваешь там на печке, **ледащий**!* - крикнула на него Фекла со злобой.¹⁷³
„*Ты si там **chcípej** na peci, **nemehlo jedno**!*“ *zlobně na něho vykřikla Fjokla.*¹⁷⁴

¹⁶⁹ Черный монах, str. 88

¹⁷⁰ Černý mnich, str. 28

¹⁷¹ Мужики, str. 372

¹⁷² Муžici, str. 95

¹⁷³ Мужики, str. 374

¹⁷⁴ Муžici, str. 99

I v tomto případě překladatelka substituovala, ovšem z mého pohledu ne příliš zdařile. Význam adjektiva *ледацый* je spojen se slabostí, neduživostí, chatrností či churavostí¹⁷⁵, kdežto překladatelka nabízí překlad *nemehlo jedno*, které se spíše asociuje s člověkem nešikovným, nemotorným či neobratným. Překladatelské řešení tedy nevhodně posunuje význam oslovení. V tomto případě by bylo vhodnější užít například oslovení *ubožáku jeden*, případně *neduživče* či *chcípłotino*.

Podobného významového posunu se překladatelka dopustila i v následujícím úryvku:

- *Это ты, гладкая?* - *сердито говорила бабка, догадавшись, кто это.*¹⁷⁶

„*To jsi ty, hanebnice?*“ *zavrčela rozzlobeně babka, která uhodla, kdo to je.*¹⁷⁷

Zde stojí v pozici oslovení adjektivum *гладкая*, které má v nespisovném jazyce (v tzv. ruském prostořečí), a také regionálně význam vypasený nebo vykrmený¹⁷⁸. Překladatelka ho nahradila oslovením *hanebnice*, které se sice do situace, ve kterém je použito hodí (adresátka se vrací v noci nahá „ze záletů“), avšak nekopíruje význam originálu.

Substituce bývá uplatňována i při překladu oslovení ve tvaru substantivum + adjektivum.

- *Так вот что я тебе скажу, друг любезный: первый враг в нашем деле не заяц, не хрюк и не мороз, а чужой человек.*¹⁷⁹

„[...] *Poslouchej, chlapče, co ti povím. Největší nepřítel v naší branži není zajíc, chroust ani mráz, ale cizí člověk!*“¹⁸⁰

Originální oslovení bylo v tomto případě možné převést pomocí paralelního překladu jako *milý příteli*. Překladatel se však rozhodl pro substituci oslovením *chlapče*. Takovéto oslovení v cílovém jazyce volil překladatel již při překladu oslovení *брат* v povídce *Черный монах*. Drží se tedy v celém rozhovoru těchto dvou postav stejného záměru a dodržuje

¹⁷⁵ Корецкий I, str. 415

¹⁷⁶ Мужики, str. 380

¹⁷⁷ Муžici, str. 107

¹⁷⁸ Корецкий I, str. 167

¹⁷⁹ Черный монах, str. 86

¹⁸⁰ Černý mnich, str. 22

hierarchii starší – mladší. Ve vztahu staršího muže k mladšímu je toto oslovení přátelské, až familiární. Vzhledem k tomu, jak se překladatel vyrovnává s překladem celého dialogu, považují řešení za zdařilé.

Ve spojení se substituovaným vlastním jménem v povídce *Каштанка* musel překladatel substituovat i oslovení této postavy.

- *Милое животное, хороший мой товарищ, тебя уже нет! Как же я теперь буду обходиться без тебя?*¹⁸¹

„[...]Ty milý tvorečku, **přítelkyně drahá**, ztratil jsem tě! Co si teď bez tebe počnu?“¹⁸²

Na základě rozdílných rodů u apativa *зусь* a *husa*, musel překladatel substituovat oslovení *товарищ* oslovením v ženském rodě. Vybral zcela adekvátní oslovení *пřítelkyně*, které významově koresponduje s oslovením v ruštině. Vynechal pouze přivlastňovací adjektivum, které by v překladu jistě našlo své místo.

Problematickým oslovením, se kterým se musí překladatelé z ruštiny velmi často potýkat, je oslovení *батюшка*. Je to oslovení s širokým uplatněním, avšak v některých významech postupně zastarává. Jedním z takových významů je *батюшка* ve významu otec, tatínek nebo pantáta nebo jako hovorové familiární nebo přátelské oslovení společníka při hovoru *milý člověče* nebo *milý brachu*. Toto oslovení znamená v hovorovém jazyce i duchovního otce. Zároveň často plní podobnou funkci jako výrazy *господи* nebo *боже*, tedy citoslovce vyjadřující údiv, radost, nadšení apod. ve spojení *батюшки мои*, případně *батюшки светлы*.¹⁸³

- *Батюшка ты мой, - проговорила слезливо высокая старуха, сестра Ивана Макарыча, - и ничего про них, голубчика, не слышать.*¹⁸⁴

„**Кмочáčku zlatá**,“ řekla plačtivě sestra Ivana Makaryče. „Vždyť o něm, o holoubkovi, nic nevíme!“¹⁸⁵

¹⁸¹ Каштанка, str. 241

¹⁸² Каšтанка, str. 391

¹⁸³ Кореcký I, str. 40

¹⁸⁴ Мужики, str. 371

¹⁸⁵ Мужики, str. 94

V tomto případě se jedná o familiární oslovení společníka při hovoru. Překladatelka zvolila řešení v podobě *kmocháčku zlatá*. Je těžké najít v českém jazyce ekvivalentní výraz pro oslovení *батьюшка*, protože žádný neobsahuje všechny významy a nevytváří stejné konotace jako ruský výraz. Zvolené oslovení *kmocháčku* se však svým významem úspěšně ruskému výrazu blíží. *Kmoch* a od něj odvozené expresivní deminutivum *kmocháček* je výraz poněkud zastaralý a oblastní a znamená starší venkovan, soused nebo *kmotr*¹⁸⁶. Jeho užití se tedy do jisté míry vhodně kryje s oslovením *батьюшка* a dokonce se i do této situace hodí. Domnívám se však, že pro moderního čtenáře se vytrácí význam tohoto výrazu. Proto bych zde zvolila spíše oslovení *kmotříčku zlatej*. Co se týče užitého adjektiva *zlatá*, překladatelka zde zvolila ženskou koncovku ve spojení se substantivem mužského rodu. Tím dodává oslovení hovorový charakter a zvyšuje jeho expresivitu. Považuji to za dobré řešení, které odpovídá situaci a prostředí. Ve spojení s oslovením *kmotříčku* bych však zvolila spíše obecně českou koncovku *-ej*, která je nositelkou podobných významů a k navrhovanému substantivu se pocitově hodí více.

V dalším zmíněném významu je tohoto oslovení užito v následujícím úryvku.

- **Батьюшки мои!** - *изумилась Ольга, когда обе они вошли в избу.*¹⁸⁷

„**Lidé draží!**“ *zvolala udiveně Olga, když se děvčata objevila ve světnici.*¹⁸⁸

Zde se jedná o výše zmíněný případ, kdy se oslabil význam oslovení a má charakter citoslovce vyjadřující nadšení nebo údiv. Překladatelka v tomto případě užívá substituce. Bylo by možné užít i interpretačního překladu, kdy by bylo vhodné nahradit citoslovečné oslovení zvoláním *proboha!*, *propána!* nebo *jemináčku!*. Řešení A. Zahradníčkové však nijak nenarušuje kontinuitu překladu, odpovídá svou funkcí, obsahem a částečně i formou.

Již jsem se vyjadřovala k překladu výrazů *господи* nebo *боже*, které původně znamenaly oslovení, avšak postupně přešly spíše k citoslovečnému zvolání. I při jejich překladu se uplatňuje substituční postup. Například v povídce *Черный монах*.

- **Господи, она уже взрослая!** - *сказал он.*¹⁸⁹

¹⁸⁶ Наврѓánek (2011)

¹⁸⁷ Мужики, str. 374

¹⁸⁸ Мужики, str. 98

¹⁸⁹ Черный монах, str. 81

„*No ne, vy už jste dospělá!*[...]“¹⁹⁰

Překladatel zde zvolil substituční postup, při němž redukuje citoslovečné oslovení a nahrazuje ho částicemi, které jsou nositelkami stejného významu, tedy značí údiv.

Она была ошеломлена, согнулась, съежилась и точно состарилась сразу на десять лет, а он находил ее прекрасной и громко выражал свой восторг:

– *Как она хороша!*¹⁹¹

*Омраченá, celá se schoulila a nahrbila, jako by naráz zestárla o deset let, ale jemu se zdála nádherná a nahlas vyjadřoval své nadšení: „**Můj Bože**, vy jste krásná!“*¹⁹²

I v tomto případě užívá překladatelka substituční postup. Zde však dochází k opačnému procesu. V předchozím příkladu překladatelka nahradila oslovení (z formálního hlediska) v podobě citoslovce částicemi. V tomto případě je naopak v originálu použita věta zvolací, vyjadřující nadšení *Как она хороша!* a v překladu uplatňuje překladatelka *Můj Bože, vy jste krásná!*, tedy větu obsahující z formálního pohledu oslovení, které je však vnímáno v dnešní době jako citoslovce údivu, nadšení nebo překvapení. Jedná se o řešení adekvátní.

*«Вот оно что! - подумал Пётр Михайлыч. - Помоги, господи, помоги».*¹⁹³

*„Už je to tady!“ pomyslí si Petr Michajlyč. „**Pán Bůh s námi a zlé pryč!**“*¹⁹⁴

V tomto případě se překladatel vyrovnal se situací také za pomoci substituce. Celou větu *Помоги, господи, помоги* nahradil českým frazeologismem. Opět bylo možné zde uplatnit jiný překladatelský postup, například paralelní překlad. Substituce za pomoci frazeologismu sice není zcela nevhodná, avšak dochází k jistému posunu po formální i obsahové stránce. V tomto případě bych to však nevnímala jako zásadní nedostatek.

Na základě analyzovaných ukázek lze jen potvrdit, že substituce je překladatelský postup, bez kterého se nemůže překladatel obejít. Je užitečný v situacích, kdy cílový jazyk

¹⁹⁰ Černý mnich, str. 11

¹⁹¹ Черный монах, str. 92

¹⁹² Černý mnich, str. 35

¹⁹³ Соседи, str. 27

¹⁹⁴ Sousedé, str. 243

nedisponuje vhodnými prostředky pro překlad originálu, a proto je nutné prvek substituovat. Dodnes se teoretici překladu neshodují na rozsahu, v jakém je vhodné substituční postup užívat. Avšak do jisté míry se shodují, že by se měla využít pouze v případě, že není možné užít postupů jiných. Pokud se totiž substituční postup nadužívá, může docházet k adaptaci nebo k aktualizaci. Z rozebíraného materiálu bylo patrné, že překladatelé občas užívají tohoto postupu i v případech, kdy to není nutné. Většinou se to však odvíjí od celkové překladatelovy koncepce a překladatelského záměru.

7 Závěr

Ve své práci jsem si kladla za cíl zmapovat a co nejpřehledněji shrnout problematiku překladu oslovení. S tím souvisela i nutnost analýzy oslovení z lingvistického hlediska a zachycení rozdílností tohoto jazykového jevu v ruském a českém jazyce.

Za nejnositelnější část mé bakalářské práce považuji vytvoření vlastní kategorizace překladatelských postupů, které mohou překladatelé uplatňovat při řešení dílčích překladatelských problémů. Na základě předchozí úvahy a náhledu do teoretických prací významných světových teoretiků překladu, jsem si za výchozí teoretický aparát zvolila práce českých a slovenských teoretiků, konkrétně J. Levého, J. Vilikovského a A. Popoviče. Postupně jsem představila přístup k překladatelským postupům každého z nich a po důkladné úvaze jsem vytvořila kategorizaci vlastní. Překladatelské postupy jsem rozdělila do tří hlavních kategorií. Na překlad, substituci a transkripci a první skupinu dále rozdělila na překlad paralelní a interpretační. Toto dělení se může v porovnání s přístupy některých světových teoretiků (Lvovskaja, Newmark) zdát příliš zobecněné, avšak při následné analýze jazykového materiálu z povídek A. P. Čechova se ukázalo, že pokrývá celou škálu zkoumaného materiálu a nevyvolává pochybnosti, kam jednotlivé případy zařadit.

Všechny čtyři navržené postupy byly v analyzovaných povídkách hojně zastoupeny a díky tomu jsem měla dostatek materiálu pro sledování užití jednotlivých postupů v praxi. Ve své práci jsem se snažila prezentovat jak úspěšná překladatelská řešení, tak i upozornit na některé nedostatky a navrhopvat z mého pohledu vhodnější řešení. Na tomto místě bych však chtěla zdůraznit, že tím, že jsem zhodnotila některé překlady jednotlivých oslovení jako méně, či více zdařilé, se nesnažím snižovat kvality jednotlivých překladatelů a ani nemám v úmyslu jejich překlady hodnotit jako celek, protože to by vyžadovalo mnohem důkladnější analýzu. Připojím zde proto poznámku k dialektice části a celku. J. Levý ve své monografii poznamenává: „*Ulpívání na jednotlivosti je podstatou neumělé formy „věrného“ překladu, překladu otrockého, který je příznačný pro pedantské překladaatele bez uměleckého nadání; naopak: zase celostní chápání často svádí právě vynikající překladaatele k tomu, že se soustředí na příliš obecné principy, na příliš rozsáhlé celky a v jejich jménu pak zkreslují jednotlivé myšlenky.*“¹⁹⁵ Domnívá se proto, že je potřeba odhadnout míru a pohybovat se mezi těmito dvěma extrémy.

S tím souvisí i fakt, že v některých překladatelských situacích není možné vystihnout všechny hodnoty předlohy a překladatel se pak musí rozhodnout, které kvality díla jsou

¹⁹⁵ Levý, str. 117-118

nejdůležitější. O. Fischer hovoří o jedné z forem substituce, kterou nazývá kompenzací. „Protože se dílo nutně někde ochudí, je nutno zase jinde je obohatit“¹⁹⁶, tak Fischer argumentuje nutnost užití kompenzace. A Levý podotýká, že její užití v jednotlivostech je nevyhnutelné, avšak je vždy nutné dbát na zachování výsledné hodnoty celku. Je také nutné, aby překladatel v celém svém překladu vycházel z jednotné koncepce, tedy nějakého ideového základu.

Tímto krátkým nahlédnutím do problematiky celku a části a překladatelské koncepce, jsem pouze chtěla naznačit, že mým cílem nebylo hodnocení překladu jako celku ani kritika jednotlivých překladatelů. Jejich dílčí řešení mohou být ovlivněna právě celkovou překladatelskou koncepcí nebo mohlo dojít k pozdější kompenzaci řešení, která ve své práci označuji za nevhodná. Zaměřovala jsem se na velmi konkrétní překladatelský problém a mým cílem bylo co nejdříve postihnout jeho komplikovanost a na vybraném materiálu naznačit, jak je možné se s překladem oslovení vyrovnávat.

¹⁹⁶ Levý, str. 120

8 Seznam použité literatury

8.1 Prameny

Anna na krku. ČECHOV, Anton Pavlovič. *Anna na krku a jiné povídky*. Překlad Emanuel Frynta. Praha: Academia, s. 314-326.

Černý mnich. ČECHOV, Anton Pavlovič. *Černý mnich: Nervózní host; Ošklivé kačátko; Vražda; Případ z praxe; Pitva; Štěstí*. Překlad Miroslav Staněk. Praha: Havran, 2007, s. 7-56.

Člověk ve futrálu. ČECHOV, Anton Pavlovič. *Anna na krku a jiné povídky*. Překlad Jaroslav Hulák. Praha: Academia, s. 269-282.

Dušinka. ČECHOV, Anton Pavlovič. *Anna na krku a jiné povídky*. Překlad Jaroslav Hulák. Praha: Academia, s. 345-357.

Dušinka. ČECHOV, Anton Pavlovič. *Povídky*. Překlad František Holešovský. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1952, s. 230-243.

Kaštanek. ČECHOV, Anton Pavlovič. *Anna na krku a jiné povídky*. Překlad Jaroslav Hulák. Praha: Academia, s. 378-397.

Mužici. ČECHOV, Anton Pavlovič. *O lásce a jiné povídky*. Překlad Anna Zahradníčková. Praha: Academia, 2002, s. 87-119.

Profesor literatury. ČECHOV, Anton Pavlovič. *O lásce a jiné povídky*. Překlad Emanuel Frynta. Praha: Academia, 2002, s. 15-39.

Rotšildovy housle. ČECHOV, Anton Pavlovič. *O lásce a jiné povídky*. Překlad Anna Zahradníčková. Praha: Academia, 2002, s. 5-14.

Sousedé. ČECHOV, Anton Pavlovič. *Povídky IV: 1889-1892*. Překlad Karolina Dušková. Praha: SNKLHU, 1954, s. 239-257.

Анна на шею. ЧЕХОВ, Антон Павлович. *Избранное: Мелиховские страницы*. Мелихово: Издательство «Мелихово», 2012, стр. 277-286.

Душечка. ЧЕХОВ, Антон Павлович. *Рассказы и повести*. Москва: Государственное издательство детской литературы, 1958, стр. 244-254.

Каштанка. ЧЕХОВ, Антон Павлович. *Избранные сочинения в двух томах*. Москва: Художественная литература, 1986, стр. 230-246.

Мужики. ЧЕХОВ, Антон Павлович. *Избранное: Мелиховские страницы*. Мелихово: Издательство «Мелихово», 2012, стр. 366-387.

Скрипка Ротшильда. ЧЕХОВ, Антон Павлович. *Избранное: Мелиховские страницы*. Мелихово: Издательство «Мелихово», 2012, стр. 131-138.

Соседи. ЧЕХОВ, Антон Павлович. *Избранное: Мелиховские страницы*. Мелихово: Издательство «Мелихово», 2012, стр. 24-37.

Учитель словесности. ЧЕХОВ, Антон Павлович. *Избранное: Мелиховские страницы*. Мелихово: Издательство «Мелихово», 2012, стр. 142-159.

Человек в футляре. ЧЕХОВ, Антон Павлович. *Избранное: Мелиховские страницы*. Мелихово: Издательство «Мелихово», 2012, стр. 439-447.

Черный монах. ЧЕХОВ, Антон Павлович. *Избранное: Мелиховские страницы*. Мелихово: Издательство «Мелихово», 2012, стр. 79-102.

8.2 Sekundární literatura

ČECHOVÁ, Marie. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství, 2000.

HAVRÁNEK, Bohuslav a Alois JEDLIČKA. *Česká mluvnice*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981.

HAVRÁNEK, Bohuslav. *Slovník spisovného jazyka českého* [online]. Ústav pro jazyk český, v. v. i., 2011 [cit. 2014-04-06]. Dostupné z: <http://ssjc.ujc.cas.cz>

KOPECKÝ, L. V. a kol. *Rusko-český slovník I: A-O*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978.

KOPECKÝ, L. V. a kol. *Rusko-český slovník II: П-Я*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978.

KUFNEROVÁ, Zlata, Milena POLÁČKOVÁ, Zdena SKOUMALOVÁ, Vlasta STRAKOVÁ a Jaromír POVEJŠIL. *Překládání a čeština*. 1. vyd. Jinočany: H & H, 1994.

LEVÝ, Jiří. *Umění překladu*. 4. upr. vyd. Praha: Apostrof, 2012.

NEWMARK, Peter. *A Textbook of translation*. Vyd. 1. Singapore: Prentice Hall, 1988.

POPOVIČ, Anton. *Teória umeleckého prekladu: aspekty textu a literárnej metakomunikácie*. 2. preprac. a rozš. vyd. Bratislava: Tatran, 1975.

Příruční mluvnice češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008.

Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy II: Skladba. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1966.

STRAKOVÁ, Vlasta. Oslovení jako překladatelský problém. In: KUFNEROVÁ, Zlata, Milena POLÁČKOVÁ, Zdena SKOUMALOVÁ, Vlasta STRAKOVÁ a Jaromír POVEJŠIL. *Překládání a čeština*. 1. vyd. Jinočany: H & H, 1994, s. 163-168.

STRAKOVÁ, Vlasta. Překládání a vlastní jména. In: KUFNEROVÁ, Zlata, Milena POLÁČKOVÁ, Zdena SKOUMALOVÁ, Vlasta STRAKOVÁ a Jaromír POVEJŠIL. *Překládání a čeština*. 1. vyd. Jinočany: H & H, 1994, s. 172-176.

Velký česko-ruský slovník. Voznice: LEDA, 2005.

VILIKOVSKÝ, Ján. *Preklad ako tvorba*. Vyd. 1. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1984.

КОМИССАРОВ, Вилен Наумович. *Слово о переводе (очерк лингвистического учения о переводе)*. Москва: Международные отношения, 1973.

ЛЬВОВСКАЯ, Зинаида Давидовна. *Теоретические проблемы перевода (на материале испанского языка)*. Москва: Высшая школа, 1985.

ОЖЕГОВ, С. И. а И. Ю. ШВЕДОВА. *Толковый словарь русского языка*. Москва: «АЗБ», 1993.

Русская грамматика: Том II Синтаксис. Москва: Наука, 1980.

Русский синтаксис в сопоставлении с чешским. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983.

Русский язык: Энциклопедия. Москва: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 1998.